

БЕЗ ПРАЦІ.

КАЗКА

ІВАНА ФРАНКА.

Ціна 20 кр.

ЛЬВІВ, 1891.

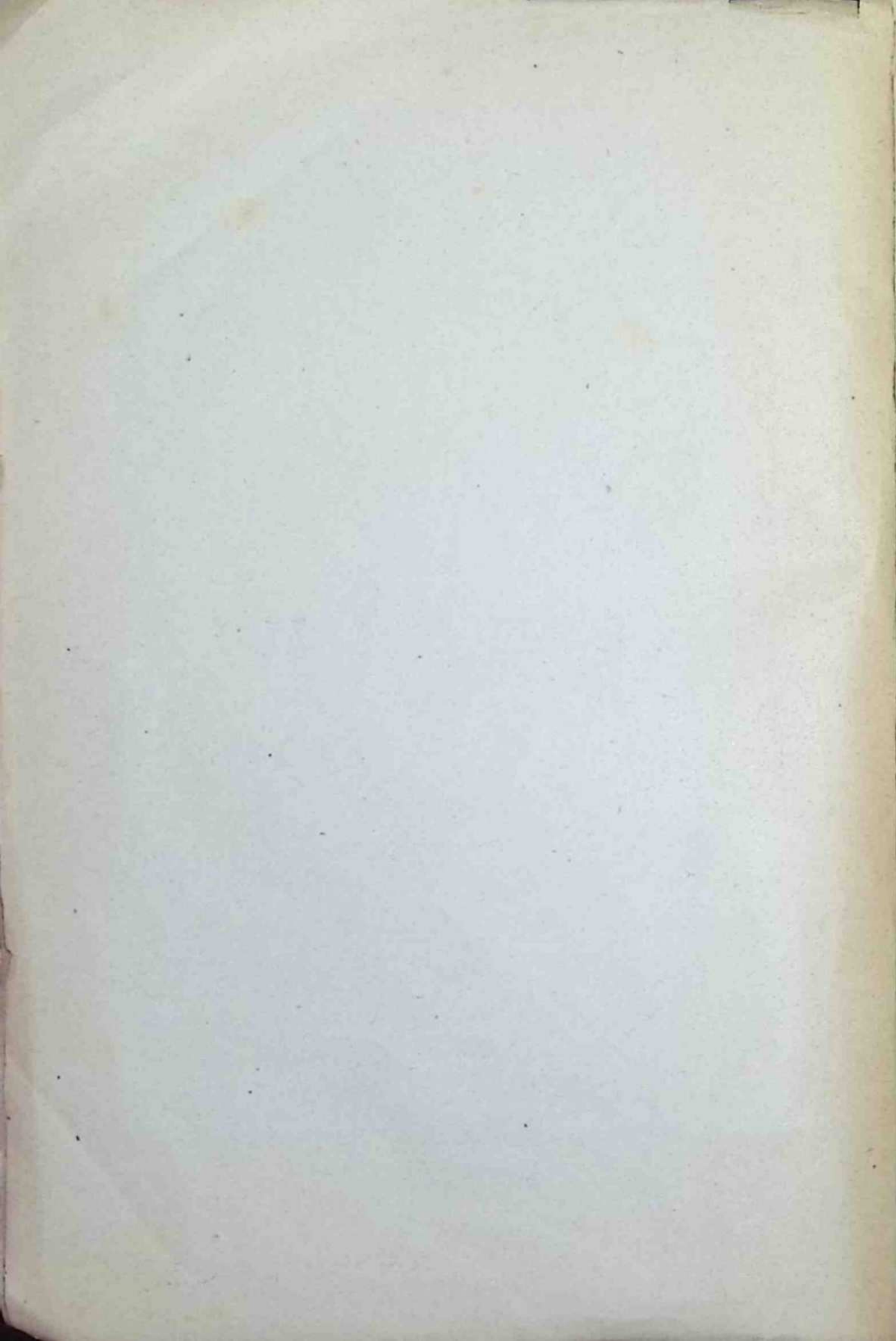
Накладом Товариства ім. Шевченка.

З друкарні Товариства імени Шевченка,
під зарядом К. Беднарського.

1246

Б Е З П Р А Ц Ї .

БЕЗ ПРАЦІ.

1246

КАЗКА

ІВАНА ФРАНКА.

Ціна 20 кр.

ЛЬВІВ, 1891.

Накладом Товариства ім. Шевченка.

З друкарні Товариства імени Шевченка,
під зарядом К. Беднарського.

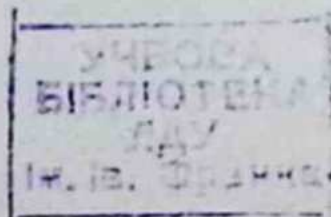
ЛЬВІВСЬКИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

Кабінет франкознавства

ЛДУ ім. Т.в. Франка.

Інв. № ~~680~~

372391

I.

Був ту собі в нашім селі Іван, парубчак здоровий і вродливий, але такий лїнвивий, такий лїнвивий, що нехай Бог боронить. Так і призвали его Іван Лїнюх.

Що правда, лїнвивство его богато де в чому неподїбле було до мойого або твоего лїнвивства, шановний читателю, і коли-б нам прийшло ся що дня зробити хоч половину тої роботи, яку звичайно робив Іван Лїнюх, то без сумніву нам би здало ся, що ми зробили бодай половину мітольоґічних Геркулесових робіт. Іван уставав геть-геть перед сходом сонця, кормив, поїв і чистив худобу, клепавав косу, вязав лен, косив, молотив, рубав дрова що аж іскри скакали, молотив зерно на ручних жорнах, двигав тягарі, різав січку, носив воду з ріки, одним словом, робив тисячі тих важких а ненастанних праць, що становлять зміст хлопського життя. Від рана до ночі все на ногах, все занятий, він мало чим ріжнив ся від незлічимої многоти тих сірих постатів, що розсипані по широкім божім сьвітї, лазять і снують ся по ньому мов мурашки і гинуть як мурашки. Вони становлять неначе частину самої елементарної сили тої землі і майже не лишають по собі ані крихти того, що називаємо історією. Живуть, щоби працювати, а працюють, щоби з голоду не вмерти — ось і все. І так раз у раз, із покоління в покоління, без ніякої зміни, без ніякої полекші, без ніякого — сказати можна — поступу. Та про те було щось таке, що виріжнювало Івана в поміж сірої хлопської маси, а се було власне его лїнвивство. На лихо єму, лїнвивство се не могло проявляти ся в ділах, а то задля двох причин. Раз тому, що Іван був мужик, а мужик хоч-би й найлїнвивїйший, звичайно мусить десять раз більше робити, ніж найробучїйший „інтелїґент“. А по друге, доля немов наперекір его вродженому лїнвивству, чисто на

сьміх та на глум зробила его наймитом, бідолахою без поля і рілі, без хати і роду. Виріс між чужими, поштуркуваний, занедбуваний і кривджений, служив за харч і одіжу, — от тим то звичайний тягар хлопського життя пригнітав его з подвійною силою. „Наняв ся — продав ся“ — каже приповідка, а щож-би то був за господар, котрий-би купивши таку цінну річ, якою є людська сила робуча, не старав ся визискати її як найосновніше, з усіх боків, до остатньої крапельки?

От тому-то ліннвство Івана Лінюха не могло проявляти ся на ділі, то значить тим, щоб він нічого не робив. Про се при его стані навіть гадки не могло бути. Вроджена его хіба проявляла ся тільки в его неохоті до всякої праці, в тім, що він раз у раз бурчав, зітхав і проклинав. Бурчав і нарікав він устаючи рано, проклинав сходяче сонце, з ненавистю поглядав на ті ниви зліті его потом і оброблені его руками, а приносячі весь дохід кому іншому, а хоч ніколи не міг відважити ся на те, щоби проклинати або бити господарську худобу, ту худобу, до котрої звичайно привязував ся цілим серцем, мов до найближшої рідні, то все таки годуючи, поючи і чистячи улюблені воли або жеребят, він „виварачав“ на господаря, бурчав на богачів взагалі або проклинав власну долю, що так уперто сплувала его здобувати кожний, хоч-би найнужденніший шматок хліба працею, а надто ще такою важкою, неколкою працею. Не за діла затим, а за слова і „охвоту“ осудили Івана селяне, прозвавши его Лінюхом. І по своїому вони мали рацію, гулюкаючи на Івана, погорджуючи ним, посьмішковуючи ся з него, нерадо приймаючи его в найми. Хоч сам Іван робив добре, але его вічне бурчанє, квасне та якесь заспане лице, осовілі очи, все те обдавало его якоюсь атмосферою ліннвства, котра заражувала і обезсилювала других. В роботі хлопській, рільничій, переважно гуртовій — приклад, заохота, ота зарава моральна займає дуже велике місце. Робітник охочий, веселий, жартовливий та співучий, у котрого „очи грають“ і „жили ходять“ при роботі, є великим скарбом; хоч сам він нераз менше робить ніж другі, але під гомін его жартів, вигадок та пісень, на вид его палких очей, здорового, ясного лица і хутких та крепких рухів робота всім іде спірнійше, лекше і красше; здобуток показує ся звичайно багатий і люде

не потомлені та вдоволені самою працею більше ніж запла-тою. „Такий уже дух на робітників наскочив“ — говорять господарі і добре пильнують, щоби того „духа“, то є власне того робітника, щó так уміє другим „духа додати“, задержати при собі як найдовше.

Зовсім противно діє ся з лїнвивим робітником. Недармо го-ворить приповідка: три дні не їдж, а весело диви ся! Такий робітник, щó невесело дивить ся, може собі робити й найліпше, але для господаря єго робота не має цїни: сам єго вид, єго лїнвиві рухи та єго бурчанє роблять єму більше шкоди, бо знеохочують других, заражують їх лїнвивством, бунтують їх. І робота їм тяжка, їда не смачна, і час довгий, і господар нелюдяний, і плата мала, а при кінци показує ся, щó й зробили вони мало і не до ладу. А щó найголовнїйше, то головний виноватець звичайно чинить вид, немов то „моя хата з краю, я нічого не знаю“; єго ро-бота найліпша, закинути єму не можна нічого, і господар му-сить мовчки сам в собі гнути злість, та хїба зарікати ся, щó на будуще не прийме до роботи проклятущого „бурмила“.

От таким то бурмилом у сїльській роботї був і наш Іван Лїнюх і се була причина, щó єго не любили господарі і не радо брали єго на службу, платили єму менше чим дру-гим, а кормили єго гірше, а нераз навіть без вини наганяли зі служби. Та все се не то щó не поправляло, не підохочу-вало Івана, а все більше квасило єго, знеохочувало до праці, до житя і людей, до цїлого сьвіта. Робота була для него інайнелюбїйша, найогидливїйша річ на сьвіті, була найбільша єго прикрїсть, котру він кожного дня, кождої години мусїв шоборювати з найбільшою натугою всїх своїх сил, а в котрій шро те ніколи не міг засмакувати.

II.

Одного дня післав господар Івана до ліса, щоби дров сухих нарубав, вязанку навязав і до дому приніс. Днина була лїтна, робуча, і господар не хотїв для крихти сухариня му-чити коней. А щó Іван змучить ся — се байка. Такому лї-нюхови се навіть до здоровля причинить ся, коли троха при-мне кости.

Ішов Іван у ліс із сокирою за ременем тай бурчав

і кляв ненастанно. Прийшов, сів на старім пеньку, щоби хвилю відпочити, але не переставав бурчати та перебендювати.

— Господи, — зітхнув він нарешті, — що тобі завинила душа моя, що ти єї засудив на отсю вічну каторгу! Чи ж не змилуєш ся надомною, чи не дозволиш міні хоч рік, хоч місяць, хоч тиждень жити спокійно, щасливо, без тої проклятої праці? Ой, бо допекла міні вже до живого та праця! Ненавиджу єї, як невольник свої кайдани, але так само, як невольник кайданів, так я єї не можу позбутися й на хвилину. Навіть у сні не перестаю працювати, не можу розстатися з моєю мукою. Боже, змилуй ся надо мною! Позволь міні хоч день оден, хоч одну годину прожити без праці, без думки про працю!

Слова ті, висказані в голос, дивно якось зазвеніли в Іванових ухах. Зірвав ся на рівні ноги і напружив слух; здавало ся єму, що в голосі єго власних слів звенів якийсь інший, чужий голос, острій, що сверлував єго душу і наповнював єї дивним неспокоєм. І ось він заглибив свій слух в лісову тишу, в ту тишу голосну, живу і вічно рухливу мов хвильоване океану. Але нічого особливого не почув. Було саме полудне, сонце пекло і жевріло посеред безхмарого неба; величезні дуби, ялиці і берези дрімали недвижно над Івановою головою, розкішно гріючи свої вершечки в соняшнім скварі; в тіни їх гущавини грали ся міліони дрібнюсіньких комариків, а рої їх підіймались і опускали ся мірно, видаючи своїми крильцями ніжний, ледво чутний але мельодійний шелест, немов сонний бренькіт якогось чародійського інструменту. Чим довше вслухував ся Іван у той бренькіт над своєю головою, тим більше єму здавало ся, що душа єго впливає в якийсь новий сьвіт, напів прозорий, таємний, близько сумежний з дотеперішньою дійсністю, та все таки зовсім від неї відмінний. Опанувало єго якесь незвичайне вколисанє, немов могоуча, тепла, мяхка хвиля несла єго кудись, а він любуючись, безвладно даєсь їй нести в безвісти.

Втім нараз якийсь новий, острій та проймаючий тон затремтів у повітрі. Захитав він попередню гармонію, але не розстроїв єї. Був се тон також тихий, ледво чутний, немов-би бреніла золота мушка, але тон дивно якось сконцентрований, заострений, бачилось — повний нескazanого болю і роспуки,

невимовного благання. Іван відразу пригадав собі, де і коли він чув той тон.

О, се було давно! Ще Іван був пастухом і враз із другими хлопцями пас господарську худобу в тім самім лісі. Ото-ж одного разу товариш его Гринько звернув его увагу на велику, чорну, блискучу муху, що крутила ся довкола коров, але не сідала на них. Іван ніколи ще не бачив такої мухи, то й цікаво слідив за нею очима. Гринько також. Нараз побачили, що муха сіла на смереці, а надібавши в ній вузеньку дірку від вигнившого сучка, влізла в ню і сховалась.

— Ага, маю єї! — скрикнув Гринько і надібавши відповідний патичок, заткнув его в ту дірку і увязнив муху. — Слухай, як грає! — кликнув тоді, притуливши ухо до смереки.

Іван з якоюсь трівогою притулив і собі-ж ухо до смереки і почув звук тихесенький, тонесенький, та такий безмірно проймаючий, на пів болющий а на пів жалібний і благаючий, що ціла его істота затремтіла якимось неказаним смутком.

— Гриньку, випусти єї! — скрикнув він.

— От то, був-би я дурнем! — відказав Гринько. — Добре, що єї маю. Нехай міні грає!

І поштуркавши затичкою, знов притулив ухо до смереки і радісно прислухував ся досить довгу хвилю, а в кінці сказав:

— Але грає! Бігме, що гарно грає!

— Пусти єї, Гриньку, — просив Іван. — Міні єї жаль.

— Кого тобі жаль? Мухи? ха, ха, ха! От-то міні велика худоба — муха!

— Але по щож і муху мучити?

— Як то по що? Нехай міні грає!

— Пусти єї Гриньку, піду тобі худобу з Глибокої дебри завернути.

— Іди, бэзуме, чого тобі захочує ся! Не пуцу єї, бо міні не хоче ся. А худобу завернути ти й так підеш.

Іван не виширав ся, бо знав з гори, що так буде, а коли-б того не хотів учинити, то старший пастух ще й в карк его набє. Та все таки стрібубав поставити ся на упір з іншого боку.

— Ну, то я сам єї випуцу!

— Анї міні важ ся! — скрикнув Гринько. — Се моя муха! Я її зловив і буду її ту тримати, доки міні сподобає ся. А як-би ти міні поважив ся її випустити, то такий тобі празник справлю, що тобі нічого більше не буде треба.

Гринько був старший, дужший, сьмільйший від Івана, а надто був богацький син і міг Іванови допекти тисячними способами, коли тільки захотів. Тож Іван не всьмілив ся задирати ся з ним, тим більше, що Гринько все ще стояв коло смереки, держачи рукою затичку і від часу до часу прислухуючи ся граню увязненої мухи.

— Але-ж то грає! — радісно скрикнув Гринько. — Ще я не чув мухи, котра-би так грала. Послухай лишень, Іваську!

Іван хвилю вагував ся, а вкінці немов щось похпнуло єго до смереки, приложив ухо і слухав. Писк не переставав і проймав єго дрожю. Якийсь глибокий жаль пробирав єго. А коли в кінці відірвав ся від смереки і пішов дальше за худобою, то рознучливий жалібний бренькіт немов усе біг за ним на здогін, сверлував і мучив єго. Довго Іван не міг заснути тої ночі, а й у сні бачив нещасну муху зашпунтовану в дереві, чув єї писк, але в сто раз голоснійший, немов войк вітру в скальних заломах або немов завід жінки над мерцем.

— Ні вже, будь що буде, а завтра мушу її випустити! — сказав Іван сам до себе. — Скоро тільки худобу вижену до ліса, зараз забіжу до тої смереки і витягну затичку. Не-хай собі бідна муха летить до своєї хати!

З тою постановою Іван заснув.

Та тільки на другий день не так стало ся, як він собі уложив. Господиня збудила ся троха за пізно, а поки подоїла корови, поки прилагодила Іванови до торби їду на весь день до ліса, поки Іван дігнав худобу з села до ліса, вже сонїчко на небі підійшло „на дві коцюби“. Коли Іван зі своєю худобою прибув до вчорашної смереки, застав там уже всіх других пастухів. Гринько розповідав їм про муху, показував затичку і всі оден по другім притикали ухо до смереки, а послухавши довшу або коротшу хвилю, потверджували, що „славно bestія грає“.

— Ага, ось іде Іван Лінюх! — скрикнув оден пастух, побачивши Івана.

— І як звичайно, остатній надлазить! — додав другий.

— А знаєте, — сказав Гринько, — він учора мало що не плакав за отсею мухою!

— Як то, за мухою? — запитали всі гуртом.

— Ну, так. Під милий Біг мене просив, щобим її випустив.

— А то за про що?

— Або я знаю? Казав, що єму її дуже-ж то жаль.

— Жаль єму мухи! Ха, ха, ха! Мушачий тато! Мушачий тато! — сьміяли ся пастухи, скачучи довкола Івана і поштуркуючи єго зо всіх боків.

— Е, дайте єму спокій! — сказав оден. — Може то єго мати, або баба-відьма по смерти мухою перекинула ся, то він так за нею просить!

Хлопці дивно якось глигнули по собі при тих словах. Прикро їм зробило ся, замовкли. Аж старший пастух, парубок може двадцятилітній розбуркав їх.

— Що ви, дурні, дурниці вигадуете! Махайте за худобою! А коли Гринько зловив собі муху і хоче її ту для музики тримати, то нехай ніхто не сьміє її випускати! Розумієте?

Сім день трівала та музика; сім день увязнена муха брєїла в дереві. Іван сам не знав, що з ним діяло ся через тих сім день. Муха в смереці не сходила у него з думки. Коли їв, зараз собі пригадував: а муха там деє брєїть, пищить, з голоду гине! Коли лягав спати, думалось єму: а муха там не має спочинку, все пищить! Коли будив ся, перша єго думка була: а муха там деє пищить у пїтьмі, не бачить сонїчка, до котрого так полискувала ся і крильцями мерехкотїла! І хоч пасучи худобу часто переходив коло тої смереки, то все заставав там когось з пастухів, що слухав „музики“, то є, брєнькоту мухи. Інокли й сам він притикав ухо до смереки і за кождим разом дізнавав вражїня так само сильного і потрясаючого, як і за першим разом. Може бути навіть, що застрягли єму в пам'яті слова пастуха, що муха тота може бути єго мати або баба, перемінена за кару в таке сотворїнє, бо інакше відки-ж-би у него брав ся такий жаль, коли всі другі тільки втїшають ся „музикою“?

А брєнькіт у смереці за кождим днем ставав ся щораз слабший. Вкінци сємого дня, коли Іван нарешті перший при-

був до ліса і не застав нікого коло смереки, він відважився витягнути прокляту затичку, щоби випустити муху на волю. Але муха в дірки не вилазила. Притулив ухо до смереки — нічого не чути. Встромив у дірку тоненький патичок, але в дірці ніщо не рушалось. Ось він устромив назад давню затичку, щоби другі не казали, що він муху випустив. Ще раз притулив ухо до смереки і надслухував уважно, але бренькоту не було чути. Очевидно муха здохла з голоду і муки!

А тепер нараз, по чотирнадцяти роках в уха его врізалось мов вістрє ігли те саме бренькотанє, котре колись через сїм день, день по днєви чув у смерецї. Він мимоволї затремтів і оглянув ся довкола. Боже, чи-ж се була-б річ можлива? Він находив ся як раз коло тої самої смереки, в котрій перед чотирнадцятьма роками его пустий товариш Гринько зашпунтував нещасну муху. Що більше, в смерецї стирчав іще той самий патичок, котрий тоді Гринько віткнув був у дірку за мухою. А той тонесенький бренькіт — відки він розлягав ся? Іван одним духом поскочив ід смерецї, притулив ухо — і мало не зомлів. Жалібний, болющий і наскрізь прошибаючий бренькіт справді виходив із тої шпарки затканої патичком!

Одним сильним поривом Іван витягнув затичку.

Якесь тяжке, глибоке зітханє пройшло по цілім лісі і голосною луною відізваło ся в Івановій душі. Потім хвилинка мертвої тиші. Потім щось тихесенько зашелестіло в щілині дерева. А потім звільна зі щілини почало щось висувати ся. Іван з неказаним жалем і співчутєм вдивлював ся в ту чорну точку, в котрій, бачилось, пізнавав чорні лапки і чорну, блискучу голову мухи. Але чи-ж се була муха? Чорні лапки, коли їм ближе приглянув ся, видались єму почорнілими, кістлявими руками, зовсім подібними до людських, ба й голова почала набирати людської подоби, почала більшіти, змінювати барву і вигляд. Іван остовнів з переполоху і закрив лице руками. А коли по хвили відняв руки, перед ним стояв старець з довгою бородою, скулений, з лицем, що виражало неказану втому і ослабленє, в одежи незвичайній, фантастичній, не то пустинника, не то божевільного.

III.

— Всякое диханіє да хвалить Господа! — скрикнув переляканий Іван.

Старець усміхнувся жалібно і простяг до Івана обі руки.

— І я хвалю, синку, і я хвалю, — сказав тихим, ледво чутним голосом. — Ох, спасибі тобі, небоже, сторицею спасибі, що ти увільнив мене з сеї страшної темниці!

— То... се... ви були, дідусю? — пробулькотів Іван, не знаючи, що має сказати і до кого говорить. — А я думав, що се муха.

— Ой, муха, синашу, муха! Ворог мій тяжкий перемінив мене в муху і гонив ся за мною в виді чорної жовни, а коли я перед ним сховав ся до сеї шпари, то він шепнув тому дурному хлопчиськови, щоби мене заткав кілком! Ой, тай протерпів-же я, протерпів, Боже мій єдиний!

— Але хто-ж ви такий, дідусю? — запитав Іван.

— Я, синашу, Дід бескидський — може чував що коли про мене?

— Дід бескидський? Той сам, про котрого казки на вечерницях розказують?

— Той сам.

— Про котрого говорять, що під землею живе і Довбушевих скарбів пильнує?

— Той сам.

— А правда се, дідусю, що тих скарбів така сила, що й на двадцять чотири вози-би їх не забрав?

— Далеко більше, небоже.

— А правда се, що ви на Чорногорі обернули до гори дном той камінь, на котрім Довбуш викував хрест на знак, що під тим каменем є вхід до печери з єго скарбами, так що тепер ніхто ані того каменя, ані того входу віднайти не може?

— Правда, синашу, правда, здвигав ся я погано при тій роботі, аж міні щось в крижах трісло, так що від тоді випростуватись не можу.

— Так вам треба! — скрикнув Іван. — Було не лакомити ся на чужі скарби, котрі-б може не одному бідоласі в пригоді стали.

Дід довгим, сумовитим поглядом зміряв Івана.

— Ей, сину, сину, — сказав, — яка-ж ти ще дитина!

— Добре вам казати: дитина! — скрикнув обурений Іван. — А ось як-би вам прийшло ся так як міні на кожний кусник хліба, на кожду мізерну лахманину так тяжко гарувати та зносити людські примхи, то певно-б ви не тої засьнівали.

Дід нічого на се не відповів, тільки раз у раз жалісливо хитав головою.

— Але що-ж се за такий ваш ворог, — спитав з пере-годом Іван, — що вас запакував у отсю щілину?

— Се найстарший опир і чарівник з Бусовищ. Мав він від давна на мене злість, ще задля небіжки жінки.

— То ви й жінку мали? — скрикнув Іван.

— А як-же, синку, мав! І лишила міні одним одну дитину, донечку. Господи мій, що то там з нею стало ся! Чотирнадцять літ як оден день тому лишив я її, ще в колісці, малесеньку, тільки мій слуга, старий Віюк сліпий остав ся при ній. Чотирнадцять літ я промучив ся в тій проклятій шпарці, тоскуючи не стілько до свободи, до ліса, до скал, до гір, скілько до моєї коханої дитини. Ой синку, що я перетерпів за тих чотирнадцять літ, що я перетерпів! Але Господу Богу слава, тепер усе минуло, тепер я вільний! Ти, синку, мене увільнив, і я тобі віддячу ся. Ходи зо мною до моєї хати. Веди мене, небоже, бо я такий змучений, такий ослаблений, що не знаю, чи й здужав-би я доволоктись до дому.

— А далеко ваш дім?

— Дім мій, синашу, великий. Коби ми тільки добрали ся до першого входу, то там я вже дам собі раду.

— То добре, ходімо! — сказав Іван.

Дід поступив пару кроків, але зараз-же мусів сісти на пеньку.

— Ні, синку, — сказав стогнучи, — не можу я йти. Ще раз мушу тебе просити о прислугу. Візьми мене на плечі, пронеси старого, не пожалуєш свого труду.

Хоч і який лїнвивий був Іван, та сим разом він не дав ся довго просити і взяв Діда на плечі. Старий був легесенький як перо, так що Іван майже не чув єго тягару на собі і йшов зовсім свобідно.

— Ось туди, синашу, ось туди! — сказав Дід, показуючи Іванови зарослу, майже незапримітну лісову стежечку, що вела стрімко під гору і, бачилось, губила ся в гущавині.

IV.

Зразу ніс Іван Діда на плечех з охотою і не чув ніякого тягару. Стежка, зразу доволі невігідна, потому пішла

по рівному, а далі скотила ся вниз. Але коли опісьля прийшлось лізти знов під гору, коли Іван кілька разів потикнув ся, коли кілька букових галузок цвiгнуло его по лицю, пробудила ся его натура і він почав воркотіти. Зразу стиха, а де далі, все голоснійше.

— Що я дурень, сего хіба сліпий не побачить!... А щоб тебе тристенний з такою коренюкою, мало чоловік не впав!... Чи чорти мене підвели дряпати ся десь кудись на лису гору!... І по яку другу голову я властиво туди плентаю ся?... — Такі і тим подібні уривані реченя час від часу вилітали з его уст, при чім він раз за разом енергічно спльовував і зовсім не енергічно охав та постогнував.

Дід тимчасом сидів спокійно на его карку, звисивши ему обі ноги на груди, і бачилось, що зовсім не чув Іванового воркотаня. Та все таки дивна річ: від хвилі, коли Іван почав воркотати, почув також на собі деякий тягар. Зразу незначний, але по мірі того, як змагала ся его неохота, збільшував ся й тягар. З початку Іван мав таке почутє, що несе сокиру за ременем, пізнійше — що має на плечех невеличку боклажку горілки, по якімось часі — що двигает порядну вязанку дров. Рівночасно почало ему здавати ся, що подорож его тягне ся щось дуже довго. Чув, що рясний піт его обливає і в грудях починає ему не ставати духу. Воркотанє перемінило ся в голосне наріканє:

— Ой доле моя проклята! — бідкав ся Іван, важко ступаючи під гору по вистирчаючих каменюках. — Коли-ж ти перестанеш кепкувати надо мною? Думає чоловік, що собі каппочку відпочине в лісі, але де тобі! Підкусив мене нечистий витягнути той патичок і випустити отсе старе страховище, а тепер на маєш, неси его на плечех і чорт знає куди. Тай тяжкі-ж ті порохнаві костюахи, Господи! Немов-би міні цілу гору на плечі втелющив!

І справді тягар на Іванових плечех робив ся чим раз тяжший. Він чув, що весь під ним подає ся, що коліна під ним дилькотять, що в очах ему темніє, що млість на него бе. Ему бачилось, що не встоїть довше, що мусить упасти. Хотів зупинити ся, спочити, віддихнути, але якась невидима сила не тільки не позволяла ему упасти, але навіть не давала ему зупинити ся на однім місци. Ішов тай ішов далі.

— Діду, ей, Діду! — стогнав Іван, уже не на жарт умліваючи.

— А чого тобі, синашу? — запитав Дід.

— Який біс із тебе такий тяжезний?

— Я, спночку? — лагідно відказав Дід. — Снить ся тобі, небоже. Куди вже міні по чотирнадцятилітній темниці та тягару набрати?

— Як-то снить ся міні? — ледво сопучи відказав Іван. — Але-ж Діду, адже я паду, ломаю ся, гину під твоїм тягаром!

— Не бій ся, рибонько, — спокійно відказав Дід. — Се тільки так тобі здає ся.

— Що се, ти ще кепкуєш із мене, старий костогризе? — силував ся крикнути, але тільки пропищав Іван. — Ні, не хочу довше двигати тебе. Злізай!

— Іди, йди, душенько! — з незворушенням супокоем сказав Дід. І Іван справді йшов, хоч і як не хотів, хоч і як страшенно був зіслаб. Він дрянав ся все під гору та під гору, а й гора та тепер видалась йому безконечно високою та стрімкою.

— Але я не хочу йти! Не хочу тебе двигати! — пищав Іван. — У мене лехке розірве ся з натуги!

— Ні, не бій ся, не розірве ся, — потішав его Дід.

— Але я не хочу! Не хочу! Чорте, злізай з мене! — просив і лютив ся Іван.

— Але спночку, прецінь-же ти дав міні слово. Тай заплату маєш від мене дістати.

— Нехай тебе громи бють з твоєю заплатаю! Нічого не хочу, тільки злізь! Дай міні спочити хвилину!

— Іди, йди, небоже, — мовив Дід. — Уже недалеко.

Злість Іванова перемінла ся в розпуку. Тягар на его хребті був страшенний. Очи вилазили ему з голови, кров у пульсах товкла ся так сильно, що, бачилось, ось-ось потріскають жили, розірве ся серце. Дідові ноги, що обхапували его по під пахи, пекли его мов розпечені шини. Ніколи навіть у сні Іван не міг виснити, не міг уявити собі більшого труду, страшнійшої натуги. Безвихідність его положеня побільшувало ще те почуте, що чув себе безсильним скинути з себе той нечуваний тягар, дати пільгу своїй натузі. Чув себе вже не самостійною істотою, не робітником, котрий може робити, а може й спочивати, коли ему не хоче ся робити, не власновільною

робучою силою, котра свідомо паправляє своїми рухами, але чув себе чимось похожим на те зерно, що попавши ся між млинове каміне виконує, що правда, якісь бистрі, безпамятні рухи, але zarazом що хвиля тратить частину своєї істоти і само робить ся тільки частиною, моментальним проявом тої величезної почвари — праці. Іван справді ціле своє жите чув себе невольником праці, але ніколи ще те чутє не було таке сильне, так страшенно болюще та догризливе, таке повне отрути та розпуки, як в отсій хвили, в хвили лайтяжшої втоми, якої тільки завнав доси в житю. Вмерти, цілковито, моментально щезнути в ряду живих істот видалось єму тепер найвисшим вершком бажаня, найбільшим щастєм. Позбути ся життя — адже-ж се значить позбути ся труду, вирвати ся з пут того невмолимого тирана — праці, що від найраншої молодости так важко покклала на нїм свою руку. Смерть — то одинокий вихід для таких як він нещасних, то відпочивок, то свобода!...

Ішов власне зі своїм тягаром понад краєм безмірно глибокого та пропастного яру. На дні єго сиділи сумерки, клубили ся бурі тумани. Величезні смереки, що росли в глибині, видавались Іванови з гори не більшими від корчів ялівцю. Тут-же просто Іванових ніг, але може о яких сто сяжнів низше вистобурчувала ся величезна остра скала, мов затулений п'ястук, найженій величезними бородавками.

— Почекай, прокляте страховище, — воркотів Іван. — Не хочеш ти мене пустити, то й я тебе не пуцу!

І захопивши обома руками що сили Діда за ноги, Іван одним розпучливим поривом шарпнув ся в бік зо стежки і повалив ся в безодню.

V.

— Ну, ну, ну, ну! — сказав Дід і перший раз засьміяв ся тихим, сердечним сьміхом.

Іван отворив очи. Що стало ся? Де се він опинив ся?

Побачив себе на камяній платформі, при вході в тісну камяну печеру. Скала, що вистобурчила ся в виді величезного п'ястука, васлонювала вигляд на яр і на сусідні гори.

— Тай горячий-же ти, хлопче, у, який горячий! — мовив усьміхаючись Дід. — Тільки що я хотів тебе просити, щоб ти звернув зі стежки троха на право, а ти вже й сам туди вирвав ся.

Ні з сего ні з того почув Іван, як горяче жéврово встиду обільляло все єго тіло. Не міг іще очунятись. Чув себе так якось непохоже на те, що пережив перед хвилию, що се не давнє видавалось єму чимось неправдоподібним, казочним, геть-геть замерклим. Адже-ж він кинув ся в пропасть! Що-ж се в ним діє ся? Він стрібував рушатись, думаючи, що се тільки єму снить ся і він може лежить зомлілий на дні пропасти. Але ні! Був здоров, цілий, не сонний, і не чув ані сліду тої втоми, котра ще перед хвилию доводила єго до розпуки. Противно, чув себе здоровим, кріпким і зовсім свободним.

Встидав ся тепер глянути на Діда, котрий уже не сидів у него на коркошах, але стояв обіч него і щось нишпорив у скалі, коли-не-коли звертаючи на него сьмішкуватий погляд.

— А що, синашу, — сказав Дід, вгадуючи єго думки, — а не казав я тобі, що се так тільки тобі здає ся, коли ти міні дива розказував про мій тягар? Ей, хлопче, хлопче!

Дід покивав головою, немов-би мав іще щось сказати, але вважав відповідним сховати се для себе.

— А чому-ж міні так здавало ся? — спитав Іван.

— Сказати тобі по правді, то тобі не зовсім і здавало ся. Є в тебе щось слабе, але не тіло. Тіло, небоже, маєш здорове, що й казати. А ось воля в тебе хора. А ти знаєш, як старі люде кажуть, що хто не хоче, то гірше ніж не може.

Дід говорив се так добродушно, що Іванови якось ані на думку не прийшло ображувати ся, хоч сільських господарів, котрі єму не раз подібне говорили, він ненавидів і уважав за своїх найтяжших ворогів і гнобителів. Дід тимчасом відлушпив своїми висохлими пальцями кусень скали, виняв зі щілини великий золотий ключ, оглянув єго пильно мов старого знайомого і видимо зрадів мов дитина. Поблискуючи ключем до сонця він поліз у темне гирло печери, в котрій на кінци находили ся потайні двері.

— Ходи зі мною, синочку, — сказав до Івана. — Вступи до моєї хати, будеш у мене гостем. То й побалакаємо, коли хочеш.

Дід відімкнув двері, за котрими показав ся довгий, темний, вузкий коритар вижолоблений у скалі. Тим коритарем ішли оба довго, дуже довго, як бачилось Іванови. Час той вистарчив бодай на те, щоб єго веселий і енергічний настрій

знов змінив ся на якусь знеохоту. Вже навіть Іван почав собі в дусі бурчати і запитувати себе самого, який чорт казав єму лазити по якихось мишачих норах, з котрих може й виходу ніякого нема. Аж ось Дід зупинив ся, заскрегінцав ключем і отворив другі двері.

Лагідне зеленковате сьвітло вдарило Іванови в очи, але не разило їх зовсім. Зробивши ще кілька кроків він побачив себе в величезній кам'яній сьвітлиці, пишно прикрашеній усякими фантастичними різьбами, яріючими хрусталями, обвішаній нитками золота, вистеленій бляшками чистого срібла. Всі меблі в тій сьвітлиці були з гнутих в ріжнородні форми жил зеліза і срібла, на котрих лежали плити з прозїрчастого гірного хрусталю або фіолетового аметисту. По рогах вибризували натуральні фонтани, осьвіжуючи повітре, а на середині в майстерних козубах горіла найчистїйша живиця і ялівцеві ягоди, розливаючи сьвіжий запах лісів і полонин.

Дід наблизив ся до одного стола і своїм золотим ключем тричі вдарив о хрусталеву плиту.

— Віюку! — крикнув він, і голос єго, на сьвіті такий тихий, похожий радше на бренькіт комарика ніж на людську мову, ту гримів мов могучий водопад і розбудив стократний відгомін десь у далеких, безконечно просторих підземелях.

Ще не перегомонїв той відгомін, що гучною хвилею котив ся з печери до печери, коли в тім десь далеко-далеко почув ся глухий лускіт, немов гупанє величезної ступи. Лускіт той повторяв ся мірно раз за разом, звільна наближаючись до них, і в кінци побачив Іван, як із сумерку дальших печер виринула якась постать — величезна, похожа на колоду дерева оброслу рапастою корою, з вузловатим корінцем і чепїргатими гіляками. Се був Віюк, невідступний слуга Діда, сторож і опікун лісів бескидських, про котрого Іван ще змалечку багато наслухав ся в казках. Ледво-не-ледво в тій живій колоді здужав Іван відрізнити почварну, майже шестистїнну головище, оброслу жмутами сухого моху та корявими грибами замісто волося. Очей почвари не міг Іван добачити, бо вони були заховані під довжезними навислими віями з товстої кори. Гіляки і корінь, се були єго руки і ноги.

— Хто мене кличе? — гробовим, глухим голосом запитав Віюк, наближаючи ся до Діда.

— Се я, Віюку, — сказав Дід.

— Пане мій! — крикнув Віюк, — се ти? Чи-ж то може бути? Дай, нехай доторкну ся твоєї руки!

Дід подав ему руку, а Віюк доторкнувши ся їй, беркшць перед Дідом на землю, і важке, глибоке хлипанє потрясло цілим его безобразним тілом.

— Бідний мій пане, — хлипав він, — де-ж ти бував так довго?

— Потому про се поговоримо, Віюку, — сказав Дід. — А тепер скажи міні, що діє ся з моєю дочкою?

— Дочка твоя здорова, виросла вже така велика, тільки все плаче за тобою. Ми вже думали, що ти ніколи не вернеш.

— Іди Віюку, приклич міні її сюда!

— Сюда? Але-ж пане, чую, що ту є ще хтось крім тебе, якась сира душа. А ти знаєш, що твоя дочка не сьміє бачити сирої душі.

— Не бій ся, Віюку, — відказав Дід. — Знаю се добре. Але знай, що сира душа, про котру говориш, се той милосердний чоловік, що мене увільнив з тяжкої вязниці. Я винен ему вдячність, Віюку, і хочу ему віддячити ся. Іди тільки, йди по мою дитину. Заким обоє сюди вернете, сего чоловіка вже ту не буде.

Віюк устав і погунав знов у далекі печери, та швидко втонув у темряві.

VI.

Коли Віюк віддалив ся, Дід обернув ся до Івана.

— Ну, що-ж, синашу, пора тобі до дому. Скажи-ж міні, чим можу тобі віддячитись?

Іван стояв, мнучи шапку в руці і не казав нічого. Дід довго, прошибаючим поглядом дивив ся на него, а далі сказав:

— Слухай, Іване! Чув я твої наріканя на нещасну долю, на тяжку неволю, що її терпиш. Ти увільнив мене з неволі, то справедливість наказує, щоб і я тебе увільнив із твоєї неволі. Так скажи-ж міні, чого-би ти найбільше бажав собі в житю?

Іван усміхнувся широко, показавши два ряди білих, здорових зубів.

— А чого-ж Дідусю, можу я іншого бажати, як не того, чого бажає кождий бідний чоловік? Щобим не був бідним, щобим не потребував турбувати ся тим, що буду завтра їсти,

в що одягнусь, де спати буду? Щобим міг хоч на хвилину відпочити собі від тої тяжкої, ненастанної праці.

— Так тобі дуже праця докучила?

— Ой Дідусю, так докучила, так докучила, що й сказати не можу. Ненавиджу її цілою душею. Бо й за що-ж маю її любити? Гляньте на мої руки, на мої ноги, на мої плечі. Майже від коли на світ народився — працюю, гарую, як худобина, а що маю з тої праці?

Задумався Дід.

— Тяжке твоє положення, синашу, і я справді не знаю, чим тобі найліпше допомогти. Дав-би я тобі грошей — у мене того добра не купити, та ти знаєш, небоже, гріш як вода, не кожний зуміє вдержати його в жмени. Гріш до грошей іде, то швидко ріжні жида, хрещені й нехрещені, довели-б тебе до того самого стану, в яким тепер находишся.

— Ну... але... може-би я... прецінь... якось... — пробу-бонів Іван чухаючи ся в тімя.

— Ні, хлопче, ні! — відказав Дід. — Ти-би тільки розпився, розпустився, і на тім кінець. Не тільки-бись грошей при собі не вдержав, але й сам-бись пропав, знаю се добре. А я не хочу, небоже, щоб ти мене потому проклинав.

— Бігме що не буду! — поспішно крикнув Іван.

Усміхнувся Дід добродушно на той викрик, але зараз зробився знов поважний.

— Ти, хлопче, не думай, що я жалую для тебе золота. Гляди ось тут — і Дід показав в однім куті яскині насипану величезну купу того металю, що жеврів, мов купа горючого вугля, — я міг-би тобі зараз дозволити набрати собі з отої купи, кільки-бись тільки міг додвигати. Але вір міні, знаю добре, що се була-би лиха заплата за твою услугу. Дам тобі щось ліпше, щось таке, що тобі стане за всякі гроші і скарби, а разом освободить тебе від тої неволі, котру так ненавидиш, від праці.

— Ой! — радісно скрикнув Іван.

— А при тім щось таке — говорив далі Дід, — чого тобі ніхто не відбере, на що ніхто не закомить ся, чого ніколи не згубиш. Ось маєш!

І Дід узяв із одного стола лежачий на нім простий мосьяжний перстень, грубий і незграбний, такий, які жида продають сільським парубкам по пять крейцарів.

Іван видивив ся на Діда широко випуленими очима, немов хотів сказати: так отсе має бути дар цінніший від купи золота?

— Візьми, небоже, — мовив Дід, — і не суди сеї річи зі зверхного вигляду. Непоказна вона, то правда, а про те се найцінніша річ з усіх, які маю. Се перстінь чудодійний. Хто его носить, той ніколи ні о що не журить ся, тому сповняють ся всі его замисли, всі бажаня. Той усе, чого тільки хоче, все осягне без праці.

— Чи то може бути! — скрикнув Іван і простягнув руку по перстінь.

— Не думай, що я хочу тебе ошукати — сказав Дід, подаючи ему неоцінений перстінь. — Побачиш швидко, що мовлю правду. Впрочім як-би коли мій дар тобі не подобав ся, можеш міні его звернути. Тільки прийди до ліса, там де ти увільнив мене з вязниці, і крикни тричі: „Діду!“ та вдар пащею по дереві, то я зараз тобі явлю ся.

— О, я думаю, що не буду потребував вас трудити, коли тільки се правда, що ви кажете, — скрикнув на радощах Іван.

— Не маю звичаю брехати, — суворо відмовив Дід. — Отже ще раз тобі говорю: як тільки мій дар коли небудь почне тобі неподобатись, то ти прийди і заклич мене — я візьму его назад. В ніякі інші руки крім твоїх він не піде і нікому крім тебе служби робити не буде, се памятай. А як віддаси его міні, то я тобі в заміну за него дам який інший дар, що собі сам вибереш. Ну, а тепер іди і бувай здоров!

За кілька хвилин Іван був уже на сьвітї.

VII.

Побачивши ся на вольнім, яснім сьвітї, Іван зачудував ся не абияк. Коли недавно тому йшов з Дідом, то ему здавало ся, що находить ся в якійсь сторонї зовсім невідомїй, серед величезних скал, трохи не до самого неба високих гір і бездонних ярів. А тепер він побачив ся в місцевости добре ему відомїй, де ліс був рідкий, гори невисокі, скал ані слїду, тай яри не глибші по над звичайну міру гірських провалів. Зміркував, що находить ся недалічко того місця, де сидів інощо війшовши в ліс і де лишив свою сокиру зарубану в пеньок. Туди він і направив свої кроки.

Ішов не можучи зразу розміркувати докладно все те, що з ним стало ся. Чув ся тільки дуже вдоволенням, спокійним і певним, мов фляшка наповнена водою аж по саму шийку. Навіть їсти йому не хотіло ся. Одно тільки знав, що може бажати чого хоче, а все йому буде сповнене. Та тільки не знав іще, чого має бажати в даній хвили.

Перше, що йому ясно стало в пам'яті, була сокира і дрова.

— От коби то — подумав собі Іван — заким я прийду на місце, моя сокира була така мудра і сама дров нарубала, а господар щоби збожеволів та з возом по ті дрова сюда виїхав, отсе було-б гарно.

В тій хвили Іван почув справді в лісі страшенний стукіт та траскіт, немов-би сто сокир нараз пустило ся рубати сухе галузе. Майже рівночасно почув також туркіт і бренькіт воза, що їхав по нерівній лісовій доріжці. Поки дійшов до свого місця, вже господар кінчив накладати на віз сухі гилки. Набір був величезний і господар дуже вдоволений.

— Добре ти зробив, небоже, — мовив він до Івана, — що ти так розпорядив ся. Тільки що ми скінчили в полі свою роботу, коли отсе прибіг той хлопчик, що ти его післав. „Нанашку — каже, — казав Іван, щоб ви зараз їхали до ліса. Він дров наладив гук, а лісничий по обіді поїхав до міста і через помилку лишив рогачку отворену“. Ну, але-ж ти небоже мусів звивати ся, коли ти за пів години здужав набирати і нарубати таку величезну купу сухарини. Таж сего-б іншим разом і два хлопці за цілий день не наладили! Я й не думав ніколи, що ти такий робітник. Знаєш, сих дров нам вистарчить до самої глухої осені.

Іван слухав сеї похвали, і хоч їй не дивувався, бо знав, як воно все склало ся, то все таки робило ся йому якось троха встидно. Тому-то кинув ся допомагати господареві складати дрова на віз, але де там! Все, чого тільки доторкнув ся, летіло і рвало ся йому з рук і укладало ся само на те місце, де було треба, укладало ся далеко ліпше і щільнійше, ніж-би се зумів був зробити сам Іван. Хотів бодай допомогти господареві обв'язати наладований віз зелізним ланцюхом, щоби набір добре держав ся, але й ланцюха не міг дотулити ся — той тільки мигнув, дзоркнув, віз затріщав і вже був обв'язаний і обтягнений так, немов-би его тягло десять хлопів. Віз був готовий. Господар уже запрягав коні. Рушили.

— Ой Іване, — скрикнув переляканий господар, глипнувши з боку на величезну фіру дерева, супроти котрої мізерні хлопські коненята виглядали достоту мов миши, — щож се ми нарobili! Такого тягару ми й з місяця не рушимо. Попсуємо коні! Де-ж вони зможуть дотягти такий величезний тягар, таї ще горі горбом!

— Ей, не бійте ся! — сказав Іван, — поратуємо їх, якось то піде.

І приступивши до воза він узяв ся рукою за люшню. Коні, що передтим ледво з місяця рушити могли фіру, тепер пішли зовсім свобідно і вільно, немов-би з порожнім возом.

— Ну, робітник з тебе, Іване, — сказав радісно господар, коли в кілька хвиль по приїзді до дому дрова були не тільки поскидані з воза, але також порубані, полунані і поскладані на купу під шопою. Перший раз від нетямного часу господар закликав наймита до комори і почастував его горілкою, пшеничним хлібом і сиром.

VIII.

Слава Івана як „пречудного“ робітника швидко розійшла ся по всьому селу. Особливо господар, від котрого Іван до недавна не чув ніколи доброго слова, тепер трубив о нім на всі боки мов нанятій.

— Що там за сила! що за проворність! Ні, такого робітника я ще не бачив як жию. І все сам!

— Та що, нема чому дивувати ся, — жартували богачі. — Такий лїнюх через тільки літа зашанував свою силу, то й має єї. Цікава річ лишень, що се єму прийшло до голови, що тепер так узяв ся до роботи? Ну, але то також певно, що тої охоти на довго єму не вистане.

Але помимо того кепкованя кождий богач бажав мати Івана у себе. Ось і почали вони потаємно на перегони шанкувати перед Іваном, частувати его то горілкою, то гараком і просити, щоби покинув дотеперішного господаря.

— Чи такий голоколїнник варт твого одного пальця! — говорили єму. — І чого ти у него дослужиш ся? Ходи до мене, я тобі дам 50 ринських річно, шмате як Бог приказав, їсти будеш те, що й я їм, а роботи тяжкої не будеш робити.

Іван тільки десь-колись промимрив: „Ну“, „Еге-ж“ та „А вже-ж“ та „Побачимо“, пив, закусував, і ні про що не турбуючись, ходив собі мов бугай по молодій конюшині. Праця як обов'язок, а властиво як тяжке ярмо перестала для него існувати. Думки, котрі доси майже виключно приковані були до тих тачок, тепер увільнені попали в якийсь хвилиний застій, немов заснули, щоби випростувати ся, набрати сили і самостійности. Бажання Іванові не могли ще вирвати ся з обсягу наймитського життя, з меж рідного села.

— От як-би то сам пан вїт прийшов просити мене до себе на службу! — думав Іван. — Сказавби я єму пару слів правди за те, що мене недавно вигаратав бучком, коли єму мої коні в житті шкоду зробили.

І справді вїт прийшов і Іван наговорив єму дурниць, котрі грізний начальник громади прийняв як щось таке, що єму від давна належало ся.

— Найліпше мабуть було-би служити у панотця, — подумав собі Іван. І тут уже йшов до него палямар послом від панотця і просив єго прийти завтра „на клбаню“, бо єгомость дуже єго потребують. Панотець почастивав Івана вином — першим, яке крім причастія Іван мав коли небудь в устах — і просив єго, щоби йшов до него на службу.

— Приїду, панотчику, чому-ж-бим не мав прийти, — весело сказав Іван, цілуючи панотця в руку, але на думці у него було зовсім що інше.

— А коли-ж приїдеш? — запитав панотець.

— Ще нині відправляю ся від свого господаря, а завтра вже буду у єгомости, — сказав Іван. Панотець поблагословив єго на дорогу і він пішов у село.

Іван був слуга одинокий в своїм роді. Не тільки робив за десятьох, але — і се була річ не менше важна і цікава — не їв нічого. Еге! Від того памятного дня, коли то привіз тільки дров з ліса, господарня не бачила ложки ані хліба в єго руці. І ніхто не бачив, щоби він їв. А про те за тих кілька неділь Іван розцвів і зарум'янів ся, мов полевий мак.

— Що се таке з тобою, Іване, — питала єго господарня, — чому ти їсти нічого не хочеш?

— Я ситий, — відповідав Іван. — Навіть не ставте нічого перед мене, бо я не можу їсти.

— Але хто-ж тебе так участував?

— Е, се вже моя річ. І не питайте мене, бо вам сего не скажу.

Трібували вже й слідити за Іваном, де і що він їсть, але сліджене ні на що не придало ся. В часі обіду, полуденку і вечері Іван щезав десь, мов камінь у воді. Не потребуємо й додавати, що Івана годував єго перстінь. Коли тільки хотів їсти — а хотів він їсти зразу дуже часто, бо доси за весь вік мав час випостити ся на всі заставки — сїдав де небудь і шептав:

— Хочу, щоби мене ніхто не бачив.

І зараз робив ся невидимий, а рівночасно на єго розказ воскресали перед ним найліпші присмаки, які тільки могла видумати єго бідна, хлопська фантазія: пироги з сиром, з маком, з капустою, ковбаси, печені кури, горілка з медом, медяники, хліб пшеничний. Їв Іван, аж за вухами тріщало. А тепер вийшовши від панотця, одно тільки мав на думці.

— Від нині буду завсїгди пити вино.

ІХ.

Мріяв панотця о тім, щоби добути собі такого неабиякого слугу, не суджено було сповнити ся. Ледво Іван вийшов на вулицю, побачив пишну кариту, запряжену четвернею огнистих коней в богатих уборах. Два лакеї крутили ся коло карити, немов шукаючи чогось, а в кариті сидів якийсь великий пан.

— От як-би то чоловік міг дістати ся до такого пана на службу, — подумав собі Іван. — Я колись служив у нашого дідича, та що то за пан? Парокінкою їздив, та й то такою, що тільки тьфу! А до Львова вибрав ся три роки, тай так таки й не вибрав ся. Ні, з отсим паном певно-би чоловік не троха сьвіта побачив!

— Гей, парубче! — крикнув до него пан з карити.

Іван зняв шапку і наблизив ся до карити. Пан довгу хвилию придивляв ся єму уважно.

— Подобаеш ся міні, — сказав нарешті. — Власне втік міні візник. Умів-би ти повозити четвернею? Бо з тих туманів [ту показав на лакеїв] жаден не вміє.

— Вмію, ясний пане, — сказав не надумуючись Іван.

— А хочеш вступити до мене на службу?

— Хочу! — сказав радісно Іван.

— Я князь Довгорукий, пан Чортопхайлівського ключа. Ти чував?

— Чував, ясний пане.

— Ну, так сїдай-же на кізли і бери віжки в руку, побачимо, як ти вмієш поводити. Вези нас до свого господаря: заберемо твої річи і зробимо з господарем обрахунок.

— Не треба, ясний пане, — сказав Іван. — Я власне скінчив свою службу і шукав іншої, то ні з ким і обрахунок робити. Річи мої лежать у певнім сховку, та я думаю, що до служби у ясного пана міні їх не дуже треба.

— Маєш рацію, — сказав хвилину подумавши князь.

Княжа четверня під Івановими руками йшла мов степовий вітер, легко, згідливо, без ніякої втоми. Іван не брав навіть батога до рук, досить було єму сказати слово, цмокнути та потрясти віжками, щоби скерувати четверню куди хотів, зупинити її або спонукати до швидшого ходу. Іван розмовляв з кіньми мов з дітьми, старався близько познайомити ся з кождим із них, пізнати їх вдачу і норови, і здавало ся, що й коні розуміють кожде єго слово. Князь не міг надивувати ся справности і тактові свого нового візника.

В найближшій місті казав єму справити пишну ліврею, в котрій Іван виглядав мов відроджений. З незграбного, отяжілого сільського парубчиска перемінив ся в хватского, вродливого молодця, на котрого так і задивлювали ся люде, коли повіз гальоном перебігав містові улиці.

Та князь недовго забавляв у місті, що було осередком єго ключа і де у него був свій палац. Він вибирав ся за границю, де пробувала єго жінка з дочкою. А що в тих часах не було ще залізниць, то четверня, візник і лакеї становили необхідну принадлежність усякої панської подорожі. Особливо добрий візник був половиною поводження в дорозі, то й князь мав усяку причину чути себе вдоволенням з того, що найшов такого візника, як Іван.

Тимчасом Іван роскошував ся своїм новим становищем. Вступив він на кізли княжого повоза, мов удільний князь на свою столицю, вповні почувуючи свою вартість, і вже в хлопській веретянці здобув собі повагу і пошану у лакеїв. Ще більше заїмпонували тим лакейським душам єго справність в обходженю з кіньми, єго гордовита вдача, склонність до мов-

чанки і задуми і єго незвичайна врода, що ніби цвіт весною так і розвивала ся перед їх очима. В своїм товаришваню з лакеями вмів Іван від разу поставити себе на якісь вишнім, незалежнім становищі, і не дізнав ані одної з тих прикостей, яких годі устерегти ся кождому сільському простакови, котрий попаде на службу в панськїм дворі, і яких колись, служачи у свого дідича, він назнав ся аж до нехочу.

Тепер було зовсім не те. Все забавляло, тішило і радувало Івана. Забавляла єго візницька служба, а особливо часті проїзди по многолюдних містових вулицях, поміж рядами проходячого, гарно повбіраного панства, поперед пишні склепові вистави або здовж тїнистих снацерових алеї князівського величезного парку. Тішили єго прекрасні коні, піддані єго безпосередній опіці. Коней він від давна любив, але таких гарних, добрих і розумних він ще ніколи не мав під своєю рукою. То-ж і не диво, що полюбив їх найбільше з усього того, що найшов у княжїм дворі, доглядав і беріг їх як себе самого, розмовляв з ними і пестив їх як своїх дітей. Не диво, що й вони від самої першої хвилі привязали ся до него, як діти. Вдоволеній був Іван і з князя, котрий хоч не сипав грїшми і навіть на страву слугам скупенько давав — про „трінгельди“ очевидно не було й бесїди — то все таки обходив ся з ними по людськи, а для Івана був якось незвичайно ласкавий. Що правда, лакеї нишком називали князя марнотратником і банкротом, котрого жиди швидко викинуть з батьківщини, але Івана се нічого не обходило. Страви лакейської не потребував, трінгельдів тим менше, — бажав тільки бачити сьвіт і людей, ужити житя в цілій повноті, а до того — бачилось єму — єго занятє князівського візника давало єму як найліпшу нагоду.

Недовге житє в місті в товаристві князівської двірні зробило на него великий вплив. Апетити єго розвинули ся значно і швидко. Все що бачив, надило єго, але й пересичувало по короткїм часі. Бавив ся ріжними блискучками мов дитина, але й кидав їх так само скоро. Псував собі жолудок добірними стравами, які бачив на князівському столі, але в відплату за те почував несмак до найзвичайнїйших поживних страв. Перший раз на своїому віці почув приступ тяжкої містової недуги — нуди, про котру єму в селі ніколи й не снило ся. Окруженє, серед котрого пробував, зовсім не на-

давало ся до того, щоби направити его бажаня в сторону яких небудь духових занять і інтересів. Князь бавив ся, їздив на візити по міських головачах та околичних панах, був у театрі на оперетках, а ще радійше проводив ночи в кафе-шантанах або в касині за картами, але книжок ніяких не читав, розмов поважних не любив, всякі „ідеї“ і „стремління“ вважав дурницею, виключною власністю і витвором голодних літератів та голих професорів. Що й сам він одного прекрасного поранка з усім своїм князівством міг опинити ся в рядах тої „голоті“ — про се не думав. Вірив в своє щастє, котре вже кілька разів подавало єму помічну руку в хвилях, коли опиняв ся вже на самім краю пропасти і руїни. Тим-то й не диво, що князівський двір не був відповідною школою для духового розвою Івана і що можучи заспокоювати всі свої низькі апетити, які тільки були доступні его незрозвитій душі, він швидко пересичував ся і починав нудитись у своїм примусовім бездіїстві.

X.

Але щастє всьміхнуло ся єму. Князь пригадав собі, що має за границею жінку й дочку, що живуть вони там у дорогій столиці на дуже скупенькім етаті, що нетерпливо дожидають его приїзду враз зі сьвіжим капіталом, що капітал той, о скільки можна було его стягнути то продажею збіжжя та волів, то позикою в жидів і лихварів, находить ся щасливо в его шкатулі, і що одним словом, пора було їхати. То-ж казав готовити все до подорожі, і за кілька день рушили. Подорож, ненастанне товаришованє з кіньми і природою осьвіжили Івана. Мав занятє, хоч і не потребував працювати. Очи его сковзали ся по ріжнородних околицях, перебігали мимо сел, в котрих сотні подібних до него Іванів зітхали і тужливо гляділи в слід за улїтаючою княжою каритою, надармо думаючи о роскоши хоч раз в житю проїхати ся отак в сьвіт широкий, — мимо місточок, в котрих стрічали неохибне болото або куряву, неохибні громади на пів голих жиденят на серед вулиці і неохибні набресклі лица п'яниць, щó висували ся з вікон і дверей шинків. Іван зразу цікаво і покванно ловив очима ті подорожні подробиці, радісно витав кожний далекий вершок гори, кожний наглий закрут ріки, кожду невидану досі

вежу, щó здалека мов величезна шпилька вихиляла ся понад зеленъ лїсів або понад золотисту площу спілої пшениці. Сьвіже повітре поправило і заостирило єго апетит, розільяло здоровий румянець по єго щоках. Чув ся знов вдоволеним і не бажав нічого нового.

Але вдоволенє се трівало недовго. Подорож ішла помалу і почала вкінци втомляти єго своєю одностайністю. При кождім новім видї, скрутї, мостї, версі гори з прикрїстю пригадував собі Іван: Е, таке самісїньке я вже бачив. В кождім новім місточку мимоволї з уст єго виривали ся неохибні окрики: „З дороги, голото! А щоби вас!... З дороги, бо розтолочу!“ Впрочім давали ся Іванови чути й деякі недобрї боки князївської вдачі: погані нічліги для слуг, невиспанє, чим раз частїйші прояви князївського злого гумору, щó показували ся в пенастаннім бурчаню на лїннєство, недостаточний поспїх, на марнованє грошей, нешанованє лївреї і т. і. Правда, Іванови князь ніколи не мав нічого закинути, але те вічне наріканє на лакеїв, щó сидїли тут-же побіч него, дразнило Івана, як шкрябанє залїзом по склі. Кїзли княжої карити ставали ся для Івана з кождим днем твердші, невігіднїйші і ненависнїйші.

— Боже, коли-би хоч яка зміна, яка пригода в дорозї! — зітхнув раз Іван, коли рано з готелю вибрали ся в дальшу подорож і в перспективї являв ся Іванови довгий день, котрий треба було протовчи ся на шкірянїй подушці посеред одностайних піль і лук, під палким промінем серпневого сонця. А надто ще вид тисячїв людей, занятих полевою роботою, будив в Івановїй душі якесь прикре чутє. І рад він був, щó вирвав ся з того ярма, а притїм починав чути щось немов гризоту сумлїня, немов-би ся єго подорож була тяжким грїхом. Але найгірше разив єго сьпів отих робучих людей. Поки ще він був Іваном Лїнюхом, сьпївав дуже часто, і сьпїваючи ті простї, сердечні сьпїванки про долю, про любов і любовні пригоди дізнавав дивної полекші. Але від часу, коли чудовий перстїнь обхопив єго палець і розбудив в єго душі нові сили, новий сьвіт бажань в тїй-же хвилї заспокоюваних, та повертаючих усе на ново і вилїтаючих щораз то в ширші круги, — від тої хвилї піснєня втекла від него. Зразу вона видавалась єму дурницею, не стоючою того, щоби на неї тратити хвилю часу, а тепер звенїла єму в ухах, мов якась гірка наруга. Тї люде сьпївають — мабуть вони щасливі!

І Іван трібував заглянути у власне пуτρό і спитав сам себе: „А я, чи-ж я щасливий?“ Не вмів відповісти собі на те питання. Адже-ж, бачить ся, нічого йому не хибує, а прецінь він чує ся таким одиноким, далеким від других людей, чує таку пустиню довкола себе, і не знає, чим її заповнити. Кілька разів трібував в той бік звернути свої бажання і зажадати їх сповнення, але з зачудуванєм і переляком переконував ся, що чудовий перстінь в тім пункті безсильний. І не диво. Перстінь сповнював тільки ясно означені бажання, а таких загальних, як „хочу бути вдоволеним“ або „хочу чути ся щасливим“ перстінь не міг сповнити. Ту вже сповнене залежало від самого Івана, ту ніякий перстінь нічого не міг ему порадити.

— Ах, коби хоч яка пригода в дорозі! — зітхав Іван сидючи на кізлах і з якоюсь трівогою позираючи в неясну далечину, заслонену на-пів-прозірчастою ранною мглою.

Що правда, пригод в дорозі не хибло й доси, але пригоди ті були самі глупі, такі, що не могли Іванови дати ніякої розривки, тим більше, що зараз в першій хвилі сила чудового перстения все направляла, так що Іван не потребував навіть пальцем рушати. То колесо зломить ся, то посторонок урве ся, то кінь підкову згубить — ну, що се за пригоди! Та сям разом на Іванове бажанє лучила ся пригода забавнійша: князь згубив гроші. Бачить Іван, що князь в кариті крутить ся, кидаєсь, зітхає, ба далі й клясти починає. Бачить се Іван, але нічого, мовчить і їде. Нараз князь кричить:

— Стій!

Іван зупиняє четверню.

— Що у тристенного, — воркоче князь, перешукуючи всі свої кішені і саквояжі, — адже-ж я недавно мав її в руках.

Лакеї позіскакували зі своїх сиджень і поставали в покірних поставах, понатягавши ся мов струни, по обох боках карити.

— Гей, ви тумани, — крикнув в кінци князь, — чи не бачив з вас котрий моєї портмонетки з грішми?

— Ні, ясний пане! — в оден голос відповіли оба лакеї.

— А ти Іване?

— Я бачив, ясний пане.

— Де?

— Вчора ясний пан дав її тій пані, що у нас була на чаю.

— Ти дурень, Іване! — крикнув князь, пригадавши собі в тій хвилі, що Іван сказав чистісіньку правду.

— А, коли я дурень, — преспокійно відказав Іван, — то нехай ясний пан пішле лакеїв шукати портмонетки по дорозі. Бачить ся міні — додав насмішливо, — що перед кількома хвилями щось випало з карити. Може то вона.

Покмітив князь, що Іван насміхає ся з него і весь спалахнув гнівом. Знав добре, що з замкнутої карити портмонетка не могла випасти, особливо коли перед тим її в кариті не було, і що навіть коли-би була і коли-би випала, то Іван сидячи на кізлах не міг-би сего ані бачити ані чути за туркотом коліс та дускотом кінських копит. Та все таки щоби зберегти свою князівську повагу супроти лакеїв, він гримнув на них:

— А ну, тумани, чого стоїте? Бігайте що духу! То не може бути, щоби вона пропала. Я ту вихилив ся, то може й справді... Біжіть! Гостинець пустий, то коли не дуже далеко випала, то певно знайти ся мусить.

А сам аж зубами скреготав, що міг так забути ся. Бояв ся, щоби лакеї не розтрубили перед княгинею історії про тоту паню, що була у них на чаю в незнайомім місті і котрій він дарував свою портмонетку з 200 ґульденами.

— Слухай Іване, — сказав князь по хвили, коли лакеї, також усміхаючи ся недовірливо, потупцювали долі гостинцем, — чи ти на правду бачив, як я давав тій пані портмонетку? Бо я щось собі того не можу пригадати, — мабуть дуже вже в голові шуміло.

— Я дурень, ясний пане, — коротко відрізав Іван. — Нічого я не бачив. Я тільки чув, як портмонетка перед хвилиною випала з карити. От уже й лакеї вертають, — додав озирнувши ся. — Найшли, біжать.

— Що? Найшли? — крикнув князь, не можучи з диву отямити ся.

— Так є! Ось вона, ясний пане, — в оден голос крикнули лакеї, подаючи князеві портмонетку з грішми.

Князь доразу остовпів, очам своїм вірити не хотів, але

портмонетка була так безсумнівно-дійсно в його руці, що йому не лишалось нічого іншого, як тільки сховати її до кішені і дякувати невнясненому злучаєви, що вивів його з клопоту. Та все таки він підозривав, що Іван сяк чи так мав у тім „злучаю“ свою руку, і для того вечером, коли станули в заїзднім домі на ніч, покликав Івана до свого покою і запитав его в чотири очі:

— Ну, Іване, скажи міні, як властиво було з тою портмонеткою?

Іван зразу прикинув ся дурником.

— Не моя річ се знати, ясний пане, — сказав.

— Е, іди, йди, не балакай пусте! — сказав князь, добродушно плещучи его по плечу. — Ну, скажи, не бій ся, я не буду гнівати ся.

— Та що ту говорити, ясний пане, — сказав Іван. — Тота пані, діставши портмонетку від ясного пана, якось її випустила. Я підняв її і сховав, щоб ясному панови віддати, а коли ясний пан почав її шукати в карті, я випустив її на гостинець.

— Ой, Іване, — крикнув князь, — а як-би був її хто інший найшов?

Іван усміхнувся.

— Ну, то що-ж? — сказав спокійно. — Був-би якийсь бідолаха поратував ся, а ясний пан прецінь і так не міг-би був навіть подумати, що вона на гостинци згубила ся.

Князь хотів ще щось дальше сказати, але замовчав і тільки з підлоба, недовірливо поглянув на Івана.

— Ей, поганий жарт, — подумав собі Іван, покмітивши се. — Ще готов мене князь уважати за злодія. Ліпше дам спокій.

XI.

Після сего якийсь час їхали без ніяких пригод. Іван нудив ся чим раз більше, тим більше, що вони давно вже переїхали в чужу сторону, де люде говорили незрозумілим язиком, край був рівний та одностайний, так що й на околицю дивити ся з кізлів було вкучно. Тільки тисячі женців і косарів по обох боках шляху мигали довкола. І щораз частійше підхоплював Іван в своїй душі якесь дивне, неясне і несміле ще чутє, немов-би заздрість на вид тих роботящих,

потомлених а невтомимих людей, то раз зігнутих луком при роботі, облитих потом, так що здалека видно було їх мокрі сорочки, що прилипали до плечей, то знов сидячих весело в крузі на стерни поміж снопами за полуденком. Але прикрете чуте в душі Івана мигало тільки на хвилину, і бачилось, не лишало по собі ніякого сліду крім тихенького зітхання. Гірше допікала єму одностайна їзда та сонішна жара.

— Коби хоч ліс тіннстий подибати! — подумав собі Іван, і в тійже хвилі, підвівши очі понад кінські голови побачив недалеко перед собою темнозелену стіну високого соснового ліса, від котрого, бачилось, на тисячу кроків віяло освіжаючим холодом і чудовим смоляним запахом. Аж лекше ялось зробило ся на душі у Івана, коли побачив, що гостинець білою вузенькою лентою вривав ся в те тіннсте, зелене озеро, і тяг ся, тяг ся поміж єго стінами, поки аж не згубив ся десь в далекій далечині. В лісі стояла поважна, таємнича тиша, а гуркіт коліс і стукіт кінських копит лунав ялось приглушено, мов несміло.

— В такім лісі й розбійникам ялось-би гостювати, — подумав собі Іван. Єму пригадали ся ті розбійники в темнім, величезнім лісі, про котрих він малим іще тільки страховищ наслухав ся в бабусиних казках. — От як-би нам тепер здибати ся з такими розбійниками! — подумав. Та не встиг се подумати, коли втім нараз по обох боках дороги з поміж гушавини вискочила ціла шайка якихось обшарпаних волоцюг і кинула ся до карити.

— Стій! — закричали волоцюги, махаючи кіями поперед кінсьми і хапаючи їх за посторонки.

Іван зупинив четверню. Драби обскочили кариту і перших постягали лакеїв.

— Де гроші? — верещали вони.

— Питайте пана.

— Бийте лакейські душі! — крикнув ватажко волоцюгів. — Бийте, щоби душа пшти просила, нехай признають ся!

Драбам не треба було се два рази говорити. В одній хвилі кілька дужих хлопців розпростерло бідних лакеїв на серед гостинця тай давай молотити їх ломаками. Тимчасом інші витягли з карити князя, котрий зо страху, бачилось, онімів цілком.

— Де гроші? — крикнув йому над вухом ватажко.

— Лю... лю... люде! Лю... лю... люде! — блеконів князь, не можучи з переляку вимовити слова.

— Ге, ге! Ясному пану язик запунав ся! — посьмішували ся драби. Ватажко тимчасом перешукував нутро карити. Але хоч і як старанно перетрясав, то все таки крім золотого годинника і деяких других цінних річей нічого не міг найти. Грошей мов і зовсім не було в кариті.

— Певно їх при собі має, — сказав ватажко і почав так само старанно обшукувати князівську особу. Але і се було надармо. Князь немов прочував біду і рано, заким рушили в дорогу, сховав гроші в потайник зроблений в дерев'яному пудлі карити і відомий тільки йому одному. При собі мав тільки кілька гульденів дрібними.

— Де гроші? — що сили верескнув драб, телепаючи князем мов горсткою, так що мало дух з него не витряс.

— Лю... лю... лю... — блеконів у-в-одно князь тремтячи і не можучи встояти ся на ногах.

— Положіть єго і бийте, поки єму язик не розвяже ся, — закомендерував ватажко.

Бідний князь не міг навіть кричати, а тільки пищав під ударами як дитина.

— Беріть ще й візника, може нам сей скаже! — комендерував тимчасом ватажко, і зараз кілька драбів кинуло ся до Івана, щоби стягнути єго з кізлів,

— Дай спокій, ти! — огризнув ся Іван, щó за весь той час преспокійно собі сидів на кізлах і держав коні. — Не руш, бо коні сполошать ся.

— Де гроші, блюдолизе! — кричав ватажко, махаючи здоровешною патерицею.

— Не знаю, — сказав Іван.

— Зараз ти будеш знати! — крикнули розбійники і почали шарпати Івана.

— Дай спокій оден з другим, бо впаду в злість, — напоминав їх Іван.

— Ану, ану впадь! — кричали розбійники голосно регочучись, і в тій хвилі шарпнули Івана так, що він мов сніп злетів з кізлів. Буки рясно посппали ся на єго плечі.

— А то що, бете? — крикнув Іван.

— А ти думав, що жартуємо? — реготали ся драби і молотили ще дужше.

— Ах ви драбськи душі! — крикнув Іван, зірвав ся з землі і вхопив свій батіг тоншим кінцем у руку. Замахнув довжезним пужалном так, що аж засвістало в повітрі. Вигинчастий, ременем оплетений прут гадюкою оперезав голову ватажка, котрий від тої несподіванки відразу впав на землю мов косою підкошений. Другий замах повалив на землю другого драба, третій обезвічив третього, переломавши йому кости в обох руках. Заким розбійники поміркували ся, що Іван на правду боронить ся, вже пять з поміж них було каліками. А Іван гаратав далі, кождому даючи лиш по разу, але так, що мав того досить на весь вік. Увільнив князя, поголомшив тих, що держали коней, а ті що били лакеїв, не чекаючи почесної, і самі пустили ся навіткача. Тоді Іван спокійнісенько приніс із поблизького потоку путню води, відільляв князя і дав ему наптити ся, протверезив також лакеїв і з ними разом всадив князя до карити, а нарешті ту саму самарянську прислугу зробив також ватажкови опришків і его кумпанам, що мов порозкидані снопи лежали на серед гостинця. Голова в ватажка напухла як баняк, а поперек лица мав він синій басамак, мов ковбасу.

— А не казав я вам: дайте спокій? — добродушно мовив до него Іван. Та ватажко ніяк іще не міг прийти до себе. Сидячи посеред гостинця він в нетямі тільки рушав поблідлими устами, але не міг з них видобути ані слова.

— Бувайте здорові, людкове добрі! — сказав Іван, виліз на своє місце і взяв віжки до рук. Карита рушила з місця і швидко щезла розбійникам з очей. В найблизшій місті князь мусів задержати ся троха довше і кілька день пролежати в ліжку. Іван пильнував его як батька, не спав цілими ночами і доносив князеві всего, чого тільки той потребував, хоч князь забув навіть дати ему гроші на видатки. Нарешті по кількох днях князь прийшов цілком до себе і міг уже спокійно згадувати про страшну пригоду.

— Так се ти сам оден побив їх? — питав він Івана.

— Ну, а з ким-же я мав їх бити, — відповів Іван, — коли вас вони били?

— Але бій ся Бога, Іване, — скрикнув князь, — коли ти

чув у собі таку силу, то чому-ж ти не побив їх уперед, за-
ким іще вони до мене причепили ся?

— Як би міні ясний пан був казав — почав Іван з най-
глушійшим на світі видом.

— Мій Боже, який-же ти дурень, Іване! — скрикнув князь.

— Знаю се, ясний пане! — відповів Іван з радісним
лицем. — І власне для того я не рушав ся з місця.

Князь тільки уста отворив.

XII.

Аж ось приїхали до міста, де проживала князева сімья
— жінка й дочка. Мабуть не дуже сердечно витали ся князь
з княгинєю, бо гроші, що привіз князь із рідного краю, зов-
сім нерозмірні були до того, чого ожидала княгиня і чого по-
требували обі дами. Іван відразу почув, що в гарненькій
вільлі, в котрій жила князівська сімья й прислуга, стоїть
якийсь прикрий дух, якесь повітре душе та сперте мов пе-
ред бурею. З розговорів, які день у день вели ся між при-
слугою, він довідав ся, що обі панії в часі неприсутности
князя нарobili багато довгів, котрі разом з тими, що заля-
гали ще перед відїздом князя до краю, доросли до дуже по-
важної суми.

— Ну, тай допекли вже нам ті вірителі, — говорили
слуги. — Вже нераз княгиня казала аж викидати їх за двері,
не пускати в браму. Та як ти его не пустиш? У нас у краю
зараз би пізнати: прийде жид, пейсатий, довгополий, ну то
чоловік зараз бачить, що его треба за карк та за двері. А
ту дїдько їх пізнає, хто жид, а хто не жид. Прийде пан,
у перстеньках, при золотім ланцюху, вбраний так, що думав-би
чоловік: князь якийсь! А ту за хвилю ясна пані дзвонить
і каже того пана брати за плечі тай викидати!

З таких і подібних розмов Іван довідав ся, що княгиня
з тяжкою бідою встигла зацитькати вірителів, щоби ждали
аж до приїзду князя і що, значить, тепер іно невидно вони
спадуть сюди мов круки, а коли князівських грошей не стане,
то треба надїяти ся великої біди.

Іван зразу сам собі не міг вяснити, чому всі ті роз-
мови дотикали его так боляче, немов-би то річ ішла про его
власну родину. Що привязувало его до князя? Нічого сінько.

Не подобала ся єму й княгиня таки від першого погляду. Була се висока, випростувана, горда пані, котра доси ан разу навіть не зволила зирнути на него і загалом з прислугою обходила ся як з худобою або бездушними меблями. А княжна? Іван з разу якось не запримітив єї. Була се невеличка, дрібненька осібка з круглою як яблочко головою, капиночку задертим носиком і чорними, цікавими оченятами безмірно рухлива і щебетлива, вічно занята собою, своєю туалетою, своїми канарками, своїми обожателями. Іван побачив єї аж кілька день по своїм приїзді, коли прийшла оглядати четверню, що приїхала з краю.

— Ах, які-ж вони гарні! Ах, які-ж вони миленькі! — скрикувала вона; плещучи коней по хребтах та мордах своєю дрібною, майже дитською рукою. — Тепер я буду могла виїжджати на корсо, правда папочко?

— Ну, так, розуміє ся! — буркнув князь,

— Тільки ти мусиш купити-міні кабріолетик гарнесенький, гарнесенький. Купиш, папочко?

— Ей ти щебетушко моя! — сумовито сказав князь — чого-би я для тебе не купив! Та тільки бачиш...

— Е, що там бачити! Купиш, купиш, купиш! — приговорювала дівчина скачучи довкола батька і гладячи єго під бороду. — Ах, як то буде чудесно!

А потому додала, приймаючи нараз поважний, а навіть троха затурбований вид:

— А візник? Чи се той візник, котрого ти папо з краю привіз? — спитала показуючи на Івана, що стояв перед нею держачи коні.

— Той самий, Ніночко.

— Який поганий!

— Поганий, дитино? Чому поганий?

— Правдивий медвідь. Куди я з ним покажу ся?

— То можемо єго відправити, — сказав князь.

— Відправ папочко. Приймемо джокея, такого, що і услужити потрафить.

І лестячи ся до батька мов кіточка вона пішла з ним у покої Іван почув правдиву ненависть до тої сороки, що, здавало ся, не мала ніякісїнького розуміння о божім сьвіті і клопотах житя. То й справді він почував якусь таємну радість, коли одного дня вірителі довідавши ся про приїзд

князя і давши єму троха віддихнути, цілою ватагою облягли князівську вілью і оден за другим почали достукувати ся до покоїв. — Хотів я допомогти їм — думав собі Іван. — Але коли се такі лехкодухи, то нехай самі собі радять як зуміють. Навіть пальцем задля них не рушу, он що!

І сів собі на лавці під стіною вільлі курячи люльку і не думаючи ні про що більше, як се звик був чинити в неділю з полудня, коли ще служив у селі і коли для него наставала хоч коротка хвиля відпочивку.

— Іване! — роздався нараз срібlistий голосок з галерії тут-же над єго головою.

— Слухаю! — сказав Іван.

— Будь такий добрий, запряжи пару гнідих до фаєтону!

Легкий шелест сукні сьвідчив, що влaстителька того голосу сквапно віддалила ся.

— Котра-би то могла бути, стара чи молода? — думав Іван, котрий не міг бачити єї лиця. — Чорт їх по голосі пізнає, коли обі пишуть як кіткн. Але почекай лишень, ти вивірко!

Воркотячи він пішов до стайні, де коні були вже вчищені, фаєтон приготований, упряж блищала ся мов зеркало. Заким Іван наблизив ся до дверей, уже фаєтон був запряжений.

В тій хвилі з вільлі вибігла панна Ніна, румяна, сьвіжа, в моднім спацеровім строю.

— Там папа з тими своїми вірителями марудить, — щебетала вона на пів сама до себе, на пів до Івана. — Що я маю слухати їх нудного балаканя? Красше переїхати ся до ліска.

І стала перед фаєтоном, дожидаючи, щоб Іван допоміг їй всісти, але навіть не дивлячи ся на него.

— Я з паннунцею не поїду, — сказав рішучо Іван.

— Не поїдеш? А то чому?

— Бо я поганий, медвідь, а паннунці треба джокея.

— Що? що? що? — лепотіла панна Ніна, а єї личко спалахнуло живим румянцем — не знати, чи з гніву, чи може зо встиду.

— Нехай собі паннунця шукають джокея, а я не поїду, — повторив Іван.

Панна Ніна ще хвилю вдивлювала ся в него якимись не то зачудіваними, не то безконечно жалібними очима. Рум'янець звільна щез із її лица, котре поблідло-поблідло, а на очах у неї закрутили ся сльози.

— Грубіян! — шепнула і відвернула ся, щоби іти назад до покою.

Івана немов-би хто кліщами стис за серце.

— Ну, нехай паннунця сїдають, — сказав лагіднійшим голосом. — Поїдемо вже, коли паннунця хочуть.

— Я не хочу! не поїду! — відрізала Ніна, і не глянувши навіть на него пішла до покою.

— Отто я дурний як чобіт, — воркотів сам до себе Іван, сидючи знов з люлькою в зубах на лавочці (коні і фаетон уже давно стояли на своїх місцях). — Непотрібно я вирвав ся. Ще собі подумає, що й я хочу користати з їх загального клопоту, щоби їй збитки робити. Фе, Іване, се не гарно, дуже не гарно!

І думав-передумував, що єму далі робити? Чи допомогти князеві, чи покинути его? Та не видумавши нічого путнього він махнув рукою і сказав сам до себе:

— Агій, та ще жидівська школа не валить ся! Почекаємо, що дальше буде.

ХІІІ.

Якось не якось зумів князь зацитькати своїх віртелів хоч тих грошей, що він привіз із краю, не вистало навіть на те, щоби покрити й половину довгу. Але в гарненькій вільї настали тяжкі часи. Треба було óскупно видавати на їду і на всякі найконечнійші потреби, щоби тільки про людське око держати ся сяк-так з гонором. Потаємно продали пару коней і тяжку кариту, в котрій князь приїхав із краю, але й сего на довго не вистало. Тільки феноменальна лехкодущість князя і его дочки та нікому недоступні гордощі княгині могли ще сяк так держати рівновагу в тім безвихіднім положеню. Іван довідав ся від лакеїв, що князь листом наказав своїому повномічникови в краю продати як найшвидше головну часть дібр.

— Повномічник, — говорив далі лакей — як стій та погоди відписав нашому ясному панови, що з продажі дібр нічого тими часами не буде, раз що нема купця, а подруге що нема що продавати.

— Як то нема що продавати?

— А так, що вірителі влізли ясному панови на ґрунт, поінтабулювали ся і виправували собі таке, що весь дохід їде їм на сплату довгу і процентів. Як-би був оден віритель, або як-би вони всі погодили ся, то може-би суд добра продав. Але вони чомусь не можуть погодити ся, мабуть надіють ся з ясного князя ще щось більше видусити, і для того держать его немов того, що за одну ногу завішений. І для того повномічник написав, що не може ані дїбр продати, ані доходу з них послати.

Іванови аж якось горячо зробило ся, коли стрїбував перенести ся в положенє князя.

— І чим-же се скінчить ся? — запитав він.

— Дочку продадуть, — злорадно всьміхаючи ся шелнув ему до уха лакей.

— Дочку? Панну Ніну? — остовпілий з дива скрикнув Іван.

— А вже-ж не кого. Є тут оден старий скупиндряга, головний віритель князя. Бароном титулує ся, але є собі простий жид, що ще з батька нашого князя почав соки тягнути і на нїм великого маєтку доробив ся. Тай маюча шельма! не відступає нашого ясного пана ані на крок, а як ми ось ту замешкали, то він і собі-ж. Ну, а при тій спосібности і інших панчиків підкубує. Так ото той барон знає дуже докладно, як стоять діла нашого ясне-осьвіченого, та про те кредитує ему. Тепер ось знов якусь немаленьку суму позичив. Очевидно хоче так обпутати князя, щоби той нарешті мусїв віддати ему доньку. Вже він давнїйше поривав ся єї дістати, але тоді ще наші пани троха лїпше стояли, то мало его вікном не викинули. Та він байдуже собі, всьміхнув ся, перепросив князя і княгиню, і далі своє ремесло провадив. Але тепер, знаю напевно, не піде вже так гладко. Тепер коли барон скаже: дайте за мене панну! — то вони не посьміють відмовити, ще й мусять чинити ся, що раді такому щастю.

— Ну, а щож панна? Не вже вона так зараз і піде за барона?

— Та що панна? Адже-ж бачиш яка вона! Скаче, сьпіває, танцює, грає, немов-би ні о чім іншим на сьвітї їй не знала. Що ти з таким веретенем зробиш? Ну певно, як їй

скажуть іти за барона, то вона не тої засьпіває. Але того смутку також на довго не стане. Барон багатий, дасть їй то, чого їй батько не може дати, а вона за строями, забавами і кавалерами швидко і про барона забуде. Недурно то кажуть: жінка як верба, де її посади, там і прийме ся.

Іванови аж мороз переходив по тілі при тих словах. Так ось яка доля чекає сю гарненьку, ні в чому не тямущу дитину! Він не сумнівав ся, що князь спосібний на те, щоб її продати. Бажав тільки побачити того крука, що так довго чатував на свою здобичу. І недовго прийшлося йому ждати. Ще того самого дня барон прийшов зложити князеві візиту. Був то шпакватий уже паниско, з випасеним животом, гладко виголеним лицем і вставлюваними зубами. Він мав звичай відкашлювати голосно і колпсав ся на ногах мов брчка на ресорах. Великі, оловяні очі гляділи якомсь тупо, без виразу, тільки на м'яснистих устах проблискував раз-у-раз якийсь неприємний, зрадливий, чисто жидівський усьміх.

— Ну, сей певно чоловіка супокійно схрупає і вином запьє! — подумав Іван, придививши ся баронові. І гірко, жалісливо якомсь зробило ся йому на душі.

— Іване! — роздав ся тут-же над ним голос панни Ніни.

— Слухаю паннунці, — сказав обертаючись Іван, змішаний чогось, немов-би хто зловив его на яким злім учинку.

— Гніваєш ся ще на мене?

— Що се паннунця мовлять? — скрикнув Іван ще дужше змішавши ся. — Хіба-ж я коли небудь...?

— Значить, поїдеш зо мною?

— З охотою. В тій хвилі все буде готове.

Іван кинув ся до стайні.

— Я зараз вийду вбрана, — кликнула на здогін ему панна Ніна.

За малу хвилину вже Іван з кіньми і з фаетоном чекав перед ганком. Незабаром вийшла й панночка.

— Прийшов той обридливий барон, — щебетала вона вже прямо до Івана, поки сей допомагав їй сісти до фаетона. — А, правда, ти его не знаєш! Щасливий ти! А я не хочу й через пять хвилин бути з ним під одним дахом. Нехай там з татком перекидує ся пустими компліментами!

Проїхавши може з пів години прибули до ліска. Спацири в тіннистих алеях були майже пусті. Повітре було чудове,

повне запаху і сьвіжости, ціле звеніло сьпівом пташенят. Іван почав помалійше їхати. Їму конче хотіло ся поговорити з панночкою, а якимось прочутем він зміркував, що й вона неспокійна сидить у фаєтоні.

— Прошу паннунці, — сказав Іван обертаючи ся троха до неї, — чи то правда, що паннунця виходять за муж за барона?

Панна Ніна стрепенула ся в повозі, мов опечена.

— Хто тобі се сказав?

— Та я чув, слуги говорили.

— А як-би так було, то що?

— Жаль мені паннунці, дуже жаль, — сказав просто-душно Іван. — Тим більше — додав по хвили, — що, як бачу, паннунця не дуже єго люблять.

— Ох, ненавиджу єго! — скрикнула панна Ніна.

— А чи то правда, — говорив далі Іван, — нехай паннунця дарують мою цікавість, але я з доброго серця питаю, — чи то правда, що родичі хочуть паннунцю продати баронові?

— Що ти мовиш? — скрикнула панна Ніна, побліднівши мов труп.

— Я дурний Іван, повторяю як дитина те, що другі говорять.

— Так ось вони що о мні говорять! — прошептала панночка, чуючи, що їй у грудях починає дух захапувати.

— І чи то правда, що татко паннунцин винен баронові багато грошей і за те паннунця...

— Мовчи! не дорізуй мене! — скрикнула панна Ніна, котрій аж тепер, за брутальними хоч і щирими Івановими словами, почало нараз свитати в голові.

Коні рушили швидше. До кінця проїздки між Іваном а Ніною не було більше сказано ані одного слова.

XIV.

На другий день знов Ніна казала Іванові прилагодити коні і повіз, хоч барона сьогодні у них не було.

— Розповідж міні дещо о нашім краю, — сказала панна, коли вони віхали в алею.

— А щож я паннунці розповім? — сказав Іван. — Знаю тільки село і хлопське житє.

— Розповідж міні про село і про хлопське жите! Десять літ жию вже за границею. Тужу часом за селом. Боже! Там іще я була щаслива. А тут...

Сльози перервали її мову.

— Най паннуця не плачуть! — мовив Іван. — Село не втече. Ще паннуця можуть вернути до него і бути щасливою.

— Пропало, Іване, пропало! — хлипала панна Ніна, закриваючи лице руками. — Вчора таточко продав мене баронові. Навіть контракт уже підписали. В місяці наше весіле.

На сю відомість Іван не найшов слів потіхи. А панна Ніна нараз обтерла слези і випрямила ся.

— Ні, нічого з того не буде! — скрикнула рішучо.

Іван видивив ся на її зарум'янене личко, в єї мокрі ще, розіскрені очі.

— Не дождуть вони, щоби я піддала ся їх спекуляціям!

— А щож паннуця зроблять?

— Утоплю ся!

— Боже! Що се паннуця виговорюють! — скрикнув Іван.

— Утоплю ся, заріжу ся, повішу ся, або втечу, найму ся на службу, але за барона не піду. Ох, як я їх ненавижду! І єго і всіх тих, що кажуть міні називати ся батьком і матір'ю, а вміють тільки розбуджувати мою пиху і шахрувати мою душею! Всіх ненавижду, всіх!

— І мене? — стиха запитав Іван.

— І тебе також, також! За те, що так як лис силуєш ся закрасти ся до моєї душі і з лакейської цікавості розглянути, що в ній діє ся, щоби потому мати о чім говорити в другим лакеям, судити мене, осьміювати по за очі!

— Паннуцю! — сказав поважно Іван. — Прошу паннуці так не говорити. Ніколи нікого не суджу і не обмовляю ані в очі ані по за очі. А коли я де про що паннуці питав ся, то тільки для того, що бажав-би я паннуці допомогти.

— Міні? Ти, Іване?

— А чому-ж-би ні? Коли тільки паннуця схочуть.

— А щож ти можеш для мене зробити, Іване?

— Все, що паннунця схочуть.

— Все! Ну, то досить багато. А коли я схочу щоби на примір отсей стовп з ліхтарнею прийшов сюди і поклонився міні?

Ледво панна Ніна висказала ті слова, коли в тім грубий дубовий стовп, на котрім була ліхтарня, важко стогнувши та сопучи викоріцмав ся з землі, наблизив ся до фаєтона кумедно перехиляючи ся то в сей то в той бік і сильно хруснувши в половині поклонив ся їй, а потому вернув назад на своє місце.

— Ха, ха, ха, ха! — не могла здержати ся панна Ніна, щоби помімо всего свого смутку не вибухнути голосним сьміхом на той вид. Але зараз споважніла.

— Що се за чудеса такі, Іване?

— Адже-ж я паннунці мовив, що можу все зробити, що тільки захочу, — відповів спокійно Іван.

— Щож то, ти чарівник якийсь?

— Чарівник не чарівник, але маю таку силу.

— Значить, можеш і таке зробити, щоби барон зломав собі шию, як тільки до нас прийде?

— Можу — сказав Іван. — Але на що се паннунці придасть ся?

— Маєш рацію, — сумно сказала панна Ніна. — Злюка з мене, чую се. А его нещастє ні на щоб міні не придало ся. Не він, то котрий небудь другий его кумпан купив-би мене, все одно, чи я мала би довги, чи власні гроші. Так знаєш що, Іване, — сказала надумавши ся хвилину. — Коли хочеш щось для мене зробити, то зроби так, щоби я була щаслива.

— Сего одного, прошу паннунці, не можу зробити, — сумно сказав Іван.

— Як то не можеш? Чому?

— Бо як-би я міг, то зробив-би се на самий перед собі самому.

— Значить, і ти також нещасливий? — з щирим співчутєм запитала панна Ніна.

— О, і дуже! — сказав Іван.

— Правда, ти слуга!

— Е, що там слуга, — відмовив Іван. — Коли я служу, то в власної волі. Адже-ж бачуть паннунця, що коли я можу таке зробити, щоби стовп паннунці поклонив ся, то не

велика-би міні річ була в одній хвили зробити себе зі слуги паном. Але що міні з того?

— Ну, так чого-ж тобі не стає?

— Ет, що там о тім балакати! — сказав Іван махнувши рукою.

Минуло кілька день. Ніна, бачилось, сторонила від Івана, котрий також задуманий і сумний сидів переважно в стайні або під стайнею. Тужно йому було за селом, обридло йому місто і тота ненастанна сутолока чужих людей, і тота безліч терпіння та дотисків, котрі кождий з тих людей звичайно носить з собою і старанно ховає перед оком сусіда, мов незнатн який дорогий скарб. Порожнеча і безцільність буття, котрі вже перед тим нераз давали ся йому чути, тепер стали перед ним в цілій своїй безнадійній наготі, окружили єго мов гладкі стіни, високі-високі аж до неба, мов страшенна тюрма, котру він мусів носити з собою аж до смерти. Воля єго, не находячи собі ніде стриму ані перешкод ані границь — ослабла. Впрочім що єму по ній, коли одинока перепона здвигла ся їй власне там, де було ядро всего. Все давав єму чудовий перстінь крім щастя і внутрішнього вдоволення. Кілька разів уже Іванови приходила думка до голови, що ліпше-б єму було обходити ся без того чудового дару. Але все ще якась надія блискотіла перед ним, а надія та тепер мала подобу і лице і голос — панни Ніни. Допомогти їй, стати їй у пригоді, видерти єї з руки негідних лихварів і не менше негідних родителів, а через те і пісьля того позискати єї любов — ось про що думав Іван сидячи одиноко на своїй лавочці та пихкаючи люльку на короткім цибусі.

Правда, не відразу дійшов Іван до такої скромности. З початку поміркувавши, що Ніна єму почала подобати ся, він забажав, щоб вона полюбила єго. Та на диво перстінь і ту показав ся безсильний. Коли Іван бажав, щоб вона в тій хвилі прийшла до кухні або на подвірє, щоби поклепала коня по шиї або вдарила єго по плечи, щоби засьміяла ся або розгнівала ся — все те словнювалось єму зараз. Але найгорячіші єго бажаня, щоб вона полюбила єго, оставали ся несповнені. В єї присутности він чув себе несьмілим і несвобідним, чув що від неї віє якимось холодом, якимось духом чужим і незрозумілим для него, що ставав непрохідною сті-

ною між ними навіть тоді, коли вона сьміяла ся, жартувала з ним і клепала єго по плечи.

— Дарма, — подумав в кінци Іван, — видно єї натура сильнійша, ніж натура того стовпа, і мій перстїнь не може єї змінити. Ну, та се діло не горить. Може то час по троха змінить. Може як побачить мою поміч, пізнає мене ближше, то й....

І він покинув робити досьвіди з перстеном, сидїв, дивив ся безучастно, слухав, що розповідали слуги і мовчав.

А в вільї тимчасом порозташльовували ся шевкиї, кравчинї, модистки, працюючи над слюбною виправою для панночки. Князь і княгиня, одержавши від будущего зятя значний завдаток на дочку, цілими днями бавили ся по за домом, розуміє ся, кожде осібно в своїм кружку. Панна Ніна також рідко коли припущувала ся дома, з котрого гнав єї геть вид передслюбних приготовань. В кружку веселих, щетливих товаришок вона зараз забувала про свою гризоту, сьміяла ся, скакала і жартувала, немов нїякого барона і нїякого контракту на єї душу і нїякого завдатку на єї тіло й не було на сьвітї.

XV.

Одного дня панна Ніна знов велїла Іванови запрягати. Коли виїхали, казала єму справити фаетон в противний бік від того, в який звичайно їздили. Швидко виїхали за місто і доїхали до моста. Велика, бистра і глибока ріка з глухим шумом котила по під ним свої хвилі. Панна Ніна затремтіла почувши той шум і туркіт колїс по мостї, але зараз-же почала досить голосно мугикати собі якусь веселу пісеньку. Коли були на середнїї моста, кликнула зовсїм свобідно:

— А стань-но Іване!

Іван зупинив конї. В тїй хвилї панна Ніна відчинила дверці фаетона, вискочила з него і проворно мов білиця поскочила до мостового поручя, перескочила через него і кинула ся в темноватї, запіненї хвилї ріки. Але в хвилині, коли вже долїтала до води, почула, як якась невидима а могуча рука вхопила єї, підняла в гору і знов посадила в фаетонї.

— По що то робити комедію! — огризливо буркнув Іван, котрий преспокійно сидїв на кїзлах.

— Комедію! — скрикнула панна Ніна, обливаючи ся

слізми. — Але-ж власне я хотіла зробити кінець тій негідній комедії, котру зо мною виробляють. Іване, Івасику, прошу тебе, — обернула ся нараз до него, — дай міні вмерти! Дай міні ще раз повторити те, в чім ти міні перешинив!

— Най паннуця навіть не думає про се! — відповів Іван.

— Але-ж бій ся Бога! Я не можу вертати до дому! Адже-ж нині мають відбутися мої формальні заручини з бароном. Я не можу довше витримати.

— То хто-ж паннуцю силує вертати до дому? — відмовив з незрушеним супокоєм Іван. — Я думаю, що можна не вертати і жити.

— Не вертати і жити? Але куди-ж я діну ся, що робитиму?

— Мій Боже, світ такий широкий! Адже-ж паннуця мовила, що волілаби на службу наняти ся...

— Так ти радив-би міні се зробити?

— Що-ж, коли інакше не можна, то все ліпше на службу наняти ся, ніж раків і коропів під мостом годувати. Але міні здає ся, що паннуця, Богу дякувати, не потребує ще аж на таке сходити. Чому-ж-би паннуця не мала... на приклад...

— Що таке? скажи!

— Ну, на приклад... прийняти мене у свою службу?

— Тебе? У свою службу? — скрикнула панна Ніна. — Ха, ха, ха! Тебе, котрий в кожній хвилі можеш стати ся своїм власним паном, багатшим і більше могучим від усіх панів світа — і я бідна, одинока, позбавлена всего на світі мала-би приймати тебе у свою службу?

— А як-би я паннуцю о се просив? — сказав Іван.

— Нехай паннуця вірить міні, що тільки тоді чоловік зуміє найліпше услужити другому, коли єго до сего спонукує не потреба, але тільки власна воля і власне...

— Що власне?

— Ну, менша з тим! — урвав Іван. — Так як-же? Прийме мене паннуця у свою службу? Я буду слугою покладливим. Платні ніякої не жадаю, коли мене паннуця відправить, то піду геть, а чого паннуця тільки забажає або запотребує, то прошу міні сказати. Все заразівсья буде зроблене.

Панна Ніна всьміхаючи ся крізь слізи простягла руку і подала її Іванови.

— Добре — сказала. — Приймаю твою услугу, але з тою умовою, що не буду тобі ні в чім розказувати. Покидаючи те житє, котре ненавиджу, хочу zarazом покинути єго звичаї. Не хочу, щоби ти був моїм слугою. Будь моїм товаришем, братом — добре?

Іван стиснув подану єму руку панночки.

— Против сего нічого не маю, — сказав радісно.

— Ну, а щож тепер будемо робити?

— Я думаю, — сказав Іван, — що найліпше буде на хвилинку повернути до дому.

— А се по що?

— Ну, прошу паннуці, треба коні відставити на місце.

— Ба... а як-же ми рушимо ся?

— Нехай паннуця про се не турбує ся, се вже моя річ.

— Слухай Іване, — сказала паленіючи панна Ніна, — не говори до мене: паннуця! Говори міні „Ти“, „Ніно“, так як-биць говорив до своєї сестри.

— Перепрашаю паннуцю, — відповів Іван. — Я ніколи не мав сестри, то й не знаю, як треба до неї говорити. А поки сиджу на кізлах, то буду говорити так як доси говорив. Потому може й інакше навчу ся.

XVI.

Від того часу видали люде в ріжних столицях Европи, в модних купілях, на блискучих баях, перегонах і інших місцях велико-панських розривок молоду пару, що видавала себе братом і сестрою. Мужчина, вбраний добірно але попросту, був звичайно мовчазливий, держав ся з далека від людей, не танцював, в конверзацію не мішав ся і загалом якось немов гас і щезав при боці своєї гарної сестрички. Вона натомісь була предметом загального подиву і обожання — не знати, чи за-для своєї краси, чи за для свого дотепу, чи за для безмірного — як здавало ся — богацтва, котре видно було і в єї коштовних строях, брилянтах та інших дорогих клейнотах, в блискучих екіпажах та в величезних видатках, які вони робили всюди, де тільки на який час зупинили ся.

Ті двоє були Іван і Ніна. Покинувши батьківський дім Ніна, що правда, заявила Іванови, що хоче вернути до рідного краю. Але Іван, знаючи досить добре єї вдачу, домірку-

вав ся, що се обриджене до велико-панського життя викликане було у неї тільки хвилево тим тяжким моральним ударом, котрого власне дізнала. Хвиля мине, рани заживуть, і вона певно затужить за тим життям. От-тим-то він предложив їй, щоби перед поворотом до дому обоє відбули кількомісячну проїздку по Європі, котру він і сам рад-би був оглянути. Ніна якось ніби неохітно прийняла се предложенє, але по кількох днях цілковито забула про те, що колись так хотіла вертати до дому.

Сила Іванового чудодійного перстенья проявила ся тепер в повнім блиску. Перстень той переносив їх обоє з міста до міста в одній хвилі, без труду і клопотів, давав їм в руки невичерпані засоби, позволяв видавати нечувані суми, яснїти безмірним багатством, котре нічого не коштувало і котре мало тільки тоту недогоду, що в який небудь спосіб діставши ся в треті руки, щезало як сьніг на сонці. Значить, було воно привидом, як о тім Іван достотне переконав ся, але привидом зовсім достаточним на те, щоби заповнити їм славу людей безмірно богатих.

Ніна з разу онимала ся якось черпати з того чародійного жерела.

— Яке я маю право на се? — говорила. Але Іван успокоював єї.

— Коли ти раз узяла мене собі на службу, то позволя мїні заспокоювати всі твої потреби.

— Але мої потреби можуть стати ся капризами.

— І капризи твої будуть заспокоєні, — сказав Іван. І справді, швидко панна Ніна почала робити як найобширнійший ужиток із даного їй права. Блискучий, шумний, оглушаючий вир великосвітського життя був властивим єї елементом. От і кинула ся вона в той вир з запалом властивим єї горячій вдачі, швидко забула про все інше. Іван, для котрого вона з разу почувала вдячність і якусь крихітку справдішньої прихильности, незабаром упав в єї очах до ряду тих шідрядних істот, зроджених на те тільки, щоби заспокоювати потреби і капризи істот висшого розряду. В прирівнаню до блискучих денді, котрі роями вили ся довкола Ніни, Іван справді являв ся дуже непоказним. Він не вмів говорити ніякою мовою крім своєї рідної, котрої на щастє блискучі пашчі ані в зуб не розуміли, був маломовний, отяжілий і сумовитий. Бували хвилі, коли видавав ся їй по просту ідіотом.

Вони проживали звичайно в гарних вільнях або в першорядних готелях, занимали по кілька покоїв, при чім Іван, звичайно, як упертий Русин, завсїгди поміщував ся в однім затильнім покоїку, обставленім скромними меблями, а решту лишав для Ніни і для єї гостей. Коли по якімось часі побачив, що єго мовчазлива присутність і незграбні рухи не в смак Ніниним гостям, перестав показувати ся в сальопі, цілими днями сидів у своїй кімнатці і нудив ся смертельно. Тисячу разів трїбував зайняти ся чим небудь, от хоч-би струганєм дерева або штем чобіт, котрого колись підовчив ся був від сїльського шевця, але завсїгди якась невидима рука витручувала єму з рук роботу, що він сам хотїв зробити — все те в одній хвилині вже лежало перед ним зроблене без него.

І от виходив Іван у місто і волочив ся вулицями, звичайно одягнений як простий робітник, щоби ніхто єго не пізнав і не займав. Мовчки придивляв ся він до життя людей в тих величезних муравлиських, щó зовуть ся столицями сьвіта. Богато дечого він там не розумів, та все таки образ нужди, в якій жила робуча, фабрична і зарібницька людність, був єму аж надто добре зрозумілий і кліщами тис єго за серце.

Минуло таким способом кілька місяців. Іван за той час висох як скіпа і зовсїм стратив охоту до життя. Натомісць Ніна розцвила як рожа, дозріла зовсїм і чула себе безмірно щасливою.

— Слухай Ніно, — сказав одного разу до неї Іван, коли кілька день не бачивши ся, найшли ся якомсь самі обоє в покою. — Чи не час-би нам уже вертати до дому?

— До дому? — зачудувано спитала Ніна. — До якого дому?

— Ну, до нашого рідного краю, до себе.

— Ей, Іване! Що се ти говориш! Увесь сьвіт є нашим краєм. А в тім краю, де ми колись уродили ся, ніхто за нами не тужить, ніхто про нас не згадує, і ми там нічого не попустили, так чого-ж нам туди вертати? Хіба нам тут не добре?

— Міні, Ніночко, не добре, — сказав Іван.

— А чого-ж тобі хибує? — скликнула дівчина, навіть не глянувши на него. — Адже-ж ти маєш у своїх руках усі способи. Зроби так, щоби тобі добре було!

— Добре може міні бути тільки в своїм краю, чую се, — мовив Іван.

— Так ти хотів-би мене покинути? — вирвало ся з уст Ніни.

Іван зирнув на неї довгим, сумовитим поглядом і не сказав нічого. Тепер знав він добре, що всі єго мрії о тім, щоби здобути собі прихильність тої дівчини, були пусті і безплідні. Невидима стіна, що стояла між ними, не піддавала ся силі єго перстенья і не хотіла уступити ся. Та про те Іван не переставав іще надіяти ся, хоч сам не знав, чого і на що. Аж тепер, при тім одним слові Ніни, з котрого він від разу зміркував, що єї з ним нічогісінько не вяже, Іван почув, що єго надія пропадає і розвіває ся димом. Єго заболіло щось дуже коло серця, він поблід і сціпив зуби, щоби не зойкнути з болю.

Ніна не дивила ся на него, занята перед зеркалом своєю пишною фризурою. Тільки по Івановій мовчанці вона похопила ся, що остатнє слово нерозважно вирвало ся їй з уст. І ось скінчивши поправляти свою фризурю, вона нараз обернула ся, підбігла до Івана, і перескакуючи з одної крайности в другу, обхопила долоньями єго голову і пестячи єго та цілуючи в чоло (в уста вони ніколи доси не зважились поцілувати ся), проговорила ніжним голоском:

— Ні, Івасю, ні братчику мій! Я знаю, що ти мене не покинеш. Анї я тебе не покину, вір міні! Полетимо разом обое до нашої любої вітчизни. Швидко вже, за кілька неділь. Нехай тільки мясниці скінчать ся. Ах, я так іще хочу погуляти, потанцювати, повеселити ся! Бож прецінь там, дома, як ти кажеш, засядемо як крілики в норі. Там не буде вже того, що ту, правда? Я навіть сама того не хочу. Але тепер, іще тих кілька неділь нехай будуть мої! Добре, Івасику?

Іван був дуже сумний. Від якогось часу запримітив він одного панича, щó раз у раз крутив ся коло Ніни і очевидно позискав собі єї прихильність. Заздрість спонукала Івана прослідити потайно жите і відносини того панича. Він переконав ся, що молодий граф Едвін — чоловік дуже низької проби, картяр і розпустник. Протративши за-молоду більшу часть батьківського добра, він тепер дотрачував решту. В товариствах чемний і укладний, грав ролю великого пана і дуже гонорового чоловіка, але потаємно затыгав довги у кого міг, не платив кравцям і іншим ремісникам, жив на довг у готелі, а навіть у свого старого візника не встидав ся випозичити

значну суму грошей, котру той за ліпших часів ошадив собі був на старі літа. Від того візника, з котрим Іван заприятелював ся, він довідав ся про Едвіна досить такого, що міг виробити собі о нім докладний погляд. Едвінови грозила руїна і він очевидно закинув гачок на Ніну, котру вважав великою богачкою. Іванови аж страшно робило ся, коли подумав собі, що озирає сю нетямущу дівчину в руках сего чоловіка, і він постановив собі остерегти її перед ним.

— Слухай Ніночко, — сказав він, увільнюючи ся лагідно від її пестоців, котрі замість вдоволення і роскоші робили ему глибокий біль. — Я хотів-би тебе про одну річ запитати, але дай міні слово, що не прогніваєш ся на мене.

— Ну, питай, питай, ти медведю! — сьміяла ся Ніна, опираючи ся з комічною повагою ліктем на его плече.

— І скажеш міні правду?

— Се вже як міні сподобає ся.

— Чи то правда, чи тільки міні так здає ся, що тобі сподобав ся граф Едвін?

— Що? — скрикнула Ніна і вся спалахнула румянцем, мов переступник зловлений на горячій учинку.

— Не хочу тобі з сего робити ніякої догани, — спокійно мовив Іван, — а тільки остерігаю тебе, що граф — чоловік негідний твого чутя.

— Чому?

— Не жадай від мене подробиць, але прийми сю осторогу як від брата.

— А коли се тільки низьке чорненє? — вибухла Ніна.

— Я маю деякі докази.

— Сховай собі свої докази, — сказала ображена Ніна, — Впрочім запевняю тебе, що граф мене нічого і ніяк не обходить.

І відвернула ся, щоби відійти.

— Слухай Ніно, — сказав Іван не рушаючи ся з місця. — Ти прецінь не говорила ему нічого о жерелі нашого богатства?

— О якім жерелі? — стиха запитала Ніна і нагло зблідла.

— Адже-ж знаєш, що в мене на думці. О моїм перстені.

— Нічого. Ну, або що?

— Прошу тебе, не говори йому нічого й на будуще.

— Що знов за упімненє? І чому як раз з оглядом на него?

— Ну, так, злучайно прийшло мінї на думку. Міг-би чоловік зовсім непотрібно бути введений в покусу.

— Ти дурень, Іване! — скрикнула Ніна.

— Зовсім непотрібно, Ніночко! Завдай собі труду зрозуміти мене! Зовсім непотрібно!

Та Ніна вже не чула тих слів, але тирликаючи якусь французьку пісеньку крутила ся по сусіднім покою.

А коли в ночі Іван, утомлений цілоденною гризотою, спав твердо в своїм покоїку, ввійшов до него граф Едвін ступаючи тихесенько на пальцях, зняв ему з пальця чудовий перстїнь і виходячі замкнув за собою двері на ключ. В пизу в сінях готелю ждала вже на него Ніна одягнена по подорожному, а слуги власне виносили величезний тяжкий подорожний куфер.

— Ну, що? — шептом запитала Ніна.

— All right — шепнув Едвін. — Спить як забитий. Заким обудить ся, будемо вже далеко. Ось перстїнь.

І Едвін вложив его собі на палець.

— Дорогий мій! Дякую тобі! — шепнула Ніна стискаючи его руку. — Ти дарував мінї нове жите, увільнивши мене від того медведя з лакейською душею.

В кілька хвилин пізнійше півіз запряжений прешишною четвернею дóчваль гнав вулицями міста, везучи щасливу пару втікачів.

XVII.

Перше почутє, якого дізнав Іван, прокинувшись ся досить пізно на другий день, то було почутє якоїсь дивної полекші. Здавало ся ему, що якісь тяжкі кайдани зпали з него, що сьвіт нараз ему прояснив ся. Не знав зразу, що се значить, але швидко доторкнувшись ся якомсь мимовільно правою рукою до лівої, почув, що нема перстєня на пальци. Зачудувався безмірно, почав пригадувати, де міг его згубити, але нічого не міг вигадати. Пустився йти до дверей, щоби завідомити Ніну про сю пригуду, але двері були замкнені з надвору. Нараз роз'ясніло ему в голові.

— А! Так ось воно що! — скрикнув він. — Справді

не ошукало мене моє прочуте! Моя Ніночка справді змовила ся з тим вітрогоном! Забрали міні перстінь думаючи, що Бог зна' який скарб здобули! Ха, ха, ха, ха! Щастя вам Боже! А ми тимчасом стрібуємо, як смакує праця.

І взяв щітку, щоби вичистити своє убранє, але в тій хвилі почув, що чародійський вузлик знов завязує ся перед ним, що щось вихапує єму з руки щітку, обезсилює его мускули — перстінь був знов у него на пальці.

— Ну, не хотів-би я в тій хвилі бачити лиць їх обо-їх, — промовив Іван сам до себе.

Сила перстеня зараз відчинила замкнені двері. Іван увійшов до покоїв Ніни. Покої були пустісінькі, всі коштовні оздобы були позабирапі.

— Ха, ха, ха! — з болем усміхнув ся Іван. — Злакомили ся на блискучки і втекли! Ну, певно швидко вернуть. Піду їм назустріч.

Убравши ся гарненько і посьнідавши, Іван помаленьку вийшов, сів на фіякра і поїхав у той бік, куди перед кільканадцятьма годинами поторохтіли були Ніна і Едвін. Не проїхав Іван і пів години часу, коли на гостинци показав ся хлопський драбинний віз, а на нім, на околоті соломи сиділи Едвін і Ніна. Коли обі колісницї порівняли ся одна з одною, Іван зупинив їх і промовив до Ніни, спокійно, як коли-би нічогоїсьнюко в світі не стало ся:

— А не казав я тобі, Ніночко, що се буде зовсім непотрібний захід? Адже-ж коли ти хотіла зробити собі прогульку, то можна було сказати міні про се словечко.

— Мовчи, хаме! — в нетямі крикнула до него Ніна. — Як ти сьмієш так за панібрат говорити зо мною? Я княгиня, а ти простий мужик.

— Але-ж Ніночко, — з непорушеним супокоем відказав Іван, — сама ти казала міні так до тебе промовляти. А тепер прошу тебе, сїдай ось ту коло мене. Прецінь-же не яло ся, щоби ти на таким хлопським возі вїжджала до міста, вїхавши з него четвернею.

— Не потребую твого фіякра! Поїду так, як міні схоче ся, поруч з тим, котрому належить моє серце, котрому я віддала все... все, навіть....

— І котрий з того всего має зломаний фенік! — з насміхом докінчив Едвін. — Ні, пані, я думаю, що ви справді

ліпше зробите, коли повернете в обійми сего чесного і благородного братчика.

— Едю! — з виразом тяжкого докору скрикнула Ніна.

— Е, що там бавити ся чутливими витребеньками, — грубо відказав Едвін. — Адже-ж ви, пані, знаєте, що я голій, зруйнований. А той проклятий перстінь, котрий ви казали міні зняти з пальця свого братчика, отсе, як бачу, знов прикрашує той самий палець. А в тій самій хвилині, коли щез перстінь, щезли також, як ви, пані, знаєте, всі ваші скарби і клейноти, навіть повіз і коні. Остало ся нам тільки те, що я вчора не програв в карти, а сего було дуже не багато, ледво вистарчило на те, щоби заплатити за вечерю і нічліг, та винаняти ось ту препишну ляндару, на котрій я вже розтряс собі всі кости. І як-же ви, пані, впоbraжуєте собі нашу дальшу подорож, нашу будущину? Мої дохідні жерела зовсім вичерпані, ви, пані, маєте тільки скарбів, що турецький святий, заробити собі також не потрафите....

— Буду заробляти, Едю! Переможу сама себе! Буду робити все, щоби тільки не бути для тебе тягаром, лиш не відтручуй мене! Я тебе люблю, Едю, а до него не хочу вертати.

— Ніно! — скрикнув Іван, до глибини душі зворушений сею сценою. — Рвеш ся від мене, як від свого найтяжшого ворога! А прецінь-же досить було одного твого слова, щоби я вступив ся тобі з перед очей. Ти полюбила сего пана — я не хочу стояти тобі на заваді. Будьте щасливі! Радо я допоміг-би вам, коли-б се було в моїй силі, але тепер бачиш і сама, що все, що дає мій перстінь, дає тільки для мене; в руках інших людей усе те щезає. Так бувайте-ж здорові обоє! Сідайте на мого фіякра, він заплачений і не щезне під вами так як четверня. А я собі піду.

— А куди-ж ти підеш? — запитала Ніна, троха привстидана і зворушена єго мовою, бачучи, що він зліз з фіякра.

— Піду до дому, — сказав Іван. — Бувайте здорові!

І заким Едвін і Ніна встигли ще сісти на фіякра, Іван щез їм з перед очей.

XVIII.

Яким способом се стало ся, сего Іван не тямив. Мабуть якесь таємне, єму самому невідоме бажане кермувало в тій

хвилі чудодійною силою его перстень. Досить, що в найближшій хвилі по розстаню з Ніною він найшов ся в тім місті, з котрого колись вирушив у сьвіт повний рожевих надій і могучих бажань, найшов ся перед пишним палацом князя Довгорукого. Не дуже то пишній вид являв тепер той палац. Пусто довкола, ані душі живої. На брамі, на дверех, навіть декуди на вікнах попереk хрусталивих шиб понаклиювані були величезні, друковані, червоні, сині та жовті папері.

— Що се таке? Чума тут вибухла? Чи може яка нечиста сила заклала сю халабуду? — думав Іван, проходячи ся доріжками довкола будинків.

— А гей, хло! — крикнув на него з боку якийсь грубий голос. — А ти що за один? Що ту робиш?

Іван озирнувся — і перехрестив ся. Ну, Богу дякувати, що хоч одна жива душа вирискала ся! Він пізнав старого вусатого вартівника, що стеріг князівського парку.

— Здорові були, Бантромію! — скрикнув радісно, підходячи до старого. — Що-ж то, не пізнаєте мене? Я Іван, князівський візник, той, що его недавно прийняли.

— Той, що з князем за границю поїхав? — спитав чуючи ся Бантромій.

— Той самий.

— А який-же дідько приїс тебе сюди? Чи може й князь приїхав?

— Ні, Бантромію, я сам приїхав, верхом на палици.

— Ну, а князь? Де він? Що з ним?

— Не знаю.

— Не знаєш? Адже-ж він не нічї-завтра має тут бути.

— Так? А то чого?

— Як то чого? Хіба-ж ти нічого не бачиш?

І він виняв з кишені такий самий папір, як ті, що були поналіплювані скрізь на палацу.

— Бачити я бачу, ще, Богу дякувати, не заступило міні очей. Але що значать сі цидули — бігме не знаю.

— Се, небоже, квітки, і значать вони, що нашому князеві з его князівства остало ся як раз тільки, як сей папір варт.

— А багато-ж він варт?

Бантромій тільки посвистав, зімняв папір у жмени і зро-

блв ннм такпй рух, що Іван, хоч і який непнсьменнпй, вд-разу зрозумів єго значнє.

— Он воно як! Ну, але що-ж се за папнр і що на ннм напнсано?

— Напнсано на ннм, небоже Іване, що вд нннї за тнж-день має вдбути ся лїцїтацїя і продаж отсеґо палацу і парку і всїх князївських добрїв тому, „хто да венци“.

— О, о, о! — днвував ся Іван. — Так як найпростїй-шого хлопа.

— А що-ж, небоже, право для всїх одно, і довг для всїх довгпй, а вддай короткпй.

— Ну, а є вже купцї на тї маєтностн?

— Го, го, чому-ж-бн не було! Але кажуть, що нїхто нїчого не дїстане, бо барон — там якийсь жндюґа, проста пнвка людська, за барона обїбрав ся — так той барон, кажуть, все вже в кишени має. Навнть до лїцїтацїї нїхто супро-ти него не виступнть. Цїлпй тнждень уже ту крутнть ся, за-падає в судї, межн жндамн — адн, се вн наш палац так казав обмаїтн! Порядкує вже тут, як у своїм власнїм. Усю двнрю понаґаняв, щоби не годуватн дармоїдв, тнлько мене одного лншнв як на памятку, таї-то мабуть швндро прнїде ся й мнн на старї лїта плентатн ся в сьвіт по за очн. Швндро ту, небоже, не чути буде людського слова, а все тнлько жнд-дївське шваркотанє.

— Так барон тут є? — скрнкнув Іван.

— А вже-ж, що не де. Волочнв ся з князем, волочнв ся по за границяма, покн з него не внссав усїх сокїв, а тепер щось там межн ннмн впало, чую — посварнлн ся їз-за пан-нн, та й отсе наш барон злетїв сюдн, як крук на стерво.

— І нїкого нема, хто-бн єго зїґнав з того стерва?

— Єго? Барона? Снть ся тобї, небоже! Вн сла! У него грошї. Як-бн тн бачнв, як тут усї прнпадають коло него!

В тїй хвнлї Бантромїй параз мов сполошнв ся з мнєця і полетїв куднсь, так полетїв, що Іван не думав навнть, щоби в єго старнх ноґах було ще тнлько слнлн.

— Що се з моїм старнм стало ся? — подумав Іван, і сьлїднв за ннм очнма, покн не побачнв на кннци алеї якоїсь чорної плямн, довкола котрої лїтало щось мов золота, блискуча муха. Іван швндро пнзнав сю пляму. Се був барон, котрпй їдучн по парку, махав

елегантською паличкою з золотою галкою на кінці. Старий Бантромій добігши до него задиханий, став перед ним смирно, як ніколи не ставав перед князем і відповідаючи на якісь баронові запитання, за кожним словом кланявся низенько, мов складаний пожик.

— Агій! — подумав собі Іван, плюнув і скрутив у бокову доріжку, щоби не стрічати ся з бароном. По хвили прийшов Бантромій, завстиданий і радісний заразом.

— Ти небоже не дуже з мене сьміє ся, — сказав він обтираючи собі уста і розгладжуючи довжезні вуси. — Не горібно то так надскакувати перед такою жабою, як барон, то правда, але що-ж зробиш, коли він сила. А при тім іще, небоже, чоловік і спекулює по троха. Видиш, що баронови се подобає ся, що він по кожній такій розмові ні за се ні за те червінця в руку тиць, ну, то й думаєш собі: що міні шкодить спину погнути? Вона не зломить ся, а червінець, небоже, на старі літа найліпша підпора.

— Ну, але що-ж вам таке наговорив ясневельможний пан барон? — спитав Іван, оминаючи дразливу розмову.

— О, нині барон був дуже ласкавий і веселій. Казав, що дістав із за границі якусь дуже радісну телеграму, що зараз їде туди і не верне аж в день ліцитації, і здав на мене надзір над усім отсим добром.

— Так коло вас можна тут буде й міні притулити ся? — спитав Іван.

— Тули ся, небоже! Хоч у князевім ліжку спи, але тільки до ліцитації. Потому вже не моя воля. Потому може я тебе проситиму, щоб ти мене де при собі притулив.

— Добре! — скрикнув весело Іван. — Беру вас за слово. Потому я вас притулю!

Жалісливо всьміхнув ся Бантромій, потрясаючи Івановою рукою.

— Будемо мабуть оба тулити ся так, як два голі у одній діравій сорочці. Ну, але ти певно голоден, може-би тебе чим погостити? Знаєш що, небоже? Ходімо до княжої пивниці, там у мене в однім закуточку є дещо троха приховано, то побалакаємо не з сухими горлами.

Балакаючи то се то те, оба вони покріпили ся дечим, Бантромій вишпورتав бутельочку доброго вина і вони сидячи на порожній бочці балагурили далі.

— Що-ж ти думаєш робити, небоже? — питав Бантромій Івана.

— Не знаю ще, — сказав Іван. — Поперед усього я бажав би зробити баронові якогось доброго збитка.

— Баронові? Ти? — протягнув голосом Бантромій і вдивився на Івана як на тура.

— Може-би єму як небудь переборщити отсю ліцітацію? — задумчиво міркував далі Іван.

— Ти? Баронові? — лепотів уже майже в нетямі з дива Бантромій.

— Так і є! — сказав Іван рішучо. — Се, думаю, буде добре. Знаєте що, дядьку Бантромію, допоможіть міні в тій річці, певно не пожалуєте сего.

— В чім, в чім тобі допомогти, ти безуме якийсь?

— Розвідати ся в суді, на які гроші буде та ліцітація і як-би до неї приступити?

— Але з тобою, таким нехарাপутним наймитом, і говорити о тім у суді не будуть.

Іван не кажучи й слова, зірвав ся з місця, вийшов за стійку, і по хвили явив ся перед Бантромієм убраний як пан, при золотім годиннику з товстим золотим ланцюшком, у перстнях з дорогим каменем, держачи в руці ліску з золотою головкою далеко більшою, ніж у барона.

— Ну, а коли їм оттак покажу ся, — мовив усміхаючись Іван, — то чи схочуть зо мною говорити?

— Сьвят, сьвят, сьвят! — скрикнув хрестячи ся Бантромій. — А се що таке? Який нечистий в тобі сидить, Іване?

— Ніякий нечистий, дядьку, — сказав Іван, і в тій хвилі щезло з него все єго панство, — се тільки так, жарт. Так оттакий жарт я хотів-би зробити й баронові. Допоможіть міні, а певно не пожалуєте сего.

— Та хіба то така велика штука розвідати про ліцітацію? — сказав Бантромій, все ще не можучи охолоти з переляку і по троха підозріваючи, чи не підлазить отсе під барона якась нечиста сила, щоби єго взяти за старий довг. — А в тім, коли хочеш, щоби я тобі поміг, то і овшим. Міні барон ані сват ані брат. Тільки, небоже, коли хочеш приступати до ліцітації хоч-би тільки на жарт, то треба в суді вадію зложити.

— Вадію? Що се за вадія?

— А, якусь чималу суму грошей.

— Е, про се не турбуйте ся, се у мене найде ся.

— Найде ся? Тьфу! Ану, перехрести ся, Іване!

— Що се ви, дядьку, видумали? Не вірите міні?

— А вже-ж не вірю. Ну, перехрести ся, бо інакше й кроку з тобою не зроблю.

— І перехрещу ся, і Отче наш змовлю, коли вам сего треба, — сказав Іван хрестячи ся, — тільки ходіть!

XIX.

В кілька день після сеї розмови приїхав князь. Він не їхав до палацу — важко єму було й дивити ся на те місце, що колись бачило єго панованє, а тепер пропало для него, бачилось, на завсїгди. Він замешкав у маленькім жидівськім готелю, в однім покоїку, що виходив вікнами на брудне, воночє подвірє.

Довідавши ся про єго приїзд від Бантромія, Іван зараз пішов до него. Застав князя, що одітий лежав на пів сидячи на софі, курив люльку і, здавало ся, ні про що не думав. Він не чув навіть, як Іван застукав до дверей, як відчинив їх і як увійшов до покою. Іван побачивши єго, зразу подумав, що попав не в ті двері: той сивий, поморщений, зломаний чоловік, ся дряхла руїна, що без думки, без виразу на поблеклому лиці лежала перед ним, кліпаючи осовілими очима — чи се міг бути князь Довгорукий, той самий, котрий іще так недавно плескав брава оперетковим сьпівачкам та любував ся принадами шансонеток?

Побачивши Івана, він усміхнув ся слабо і махнув рукою, не змінюючи свого положеня.

— Еге-ге, Іван, Іван, памятаю. Добрий візник, ге, ге, але кепський слуга. Втік, ге, ге, втік від мене, але нічого не вкрав! Ні, не можу сего сказати. Ну, добре, добре! Вернув до краю? а? О жебрачїм хлібі, а? Так як і я, так самісінько! — Тремтячою рукою він повів до очей, немов-би хотїв обтерти слезу, але очі єго були зовсім сухі. Іван стояв перед ним, не зводячи з него очей і не можучи й слова сказати.

— Не можу, небоже, не можу тобі нічого дати, — белендїв далі князь, з трудом ловлячи обривки думок, що мов пролітаючі чмелі без ладу блукали ся в єго знесиленій голо-

ві — голий я, голісенський, так само як ти. Все минуло ся. Все пропало. Моє колишне щастє — ге, ге, небоже, зломало ногу десь по дорозі, коли спішило мене останній раз ратувати. І мої мене покинули, ге, ге! Як виклятого відбігли. Дочка пропала десь, може втопила ся... Княгиня вмерла. Під секретом тобі скажу небоже, вона повісила ся в ночі над своїм ліжком, бідна жінка! А як-же! Але ми се в секреті задержали, казали, що вмерла... О, се він, той барон поганий доконав єї! Того самого дня, коли він поштою надіслав нам друковане оголошенє ліцитації наших дібр — ти видів ті папери? Кажуть, що весь наш палац ними обліплений. Я не їхав туди, не хотів бачити, щоб і міні не прийшла охота так як княгині. Бідна жінка, еге-ге! Анї словечка не сказала, анї не скривила ся, але в ночі взяла, та й....

Іван стояв мов одубілий.

— Чого я сюда приїхав, питаєш? — говорив далі князь, хоч Іван ні про що єго не питав. — Сам не знаю. Не хотіло ся гинути на чужині як собака під чужим плотом. Лінше під своїм. А знаєш, в Локарно — а, ти не був в Локарно? гарна місцевість! так там колись стара ворожка казала міні: коли вас крайна біда притисне, вертайте до дому, там вас щастє дождатиме. От я й вернув, на остатнє стягнув ся і вернув. Ну, ну, бувай здоров! Іван, Іван — а прізвиска так і досі не знаю. Іван візник. Добрий візник. Розбійників батогом побив. Ага, ага, тямлю! І не вкрав нічого. Ну, ну, бувай здоров, бувай здоров!

Сумний та невеселий ішов Іван вулицею, вийшовши від князя. Ну, сему вже нема що помагати. Сему хіба рпскаль та лопата поможе. Про дочку очевидно нічого не знає, а може й чув та не тямить. А варто-би знати, де то панна Ніна обертає ся.

В тій хвилі щось немов хопило єго за очи, немов силою обернуло єго голову на право. В гарнім повозі запряженім парою добрих коней їхали швидко в тумані куряви якийсь шпакватий уже пан і молоденька пані. Пан оперши ся лівою рукою о ліску з золотою головкою, правою вказував в той бік, де стояв князівський палац. Пані сиділа свобідно, вихиливши в той бік головку і сьміючись голосно. Обое тільки мигнули перед Іваном; повіз зараз скрутив у алею князівського парку і щез між деревами, але Іван відразу пізнав, що ті панство — то барон і Ніна.

— Я так і думав, що їй не на довго стане любови з Ед-

віном, коли не буде що їсти. Але щоб вона добровільно пішла до барона, сему не повірю, — подумав Іван, ідучи в слід за ними.

XX.

Надійшов день ліцитації. Перший явився барон в однім повозі з Ніною. Ліцитація відбувала ся не в палаці, а коло економічних будинків, на широкому пляці перед економією, де стояли ще грубі колоди, на котрих ще недавно, за панщини, гайдуки що суботи відлічували підданам призначені за тижневу роботу пів копи та копи канчуків. Ніна вийшла з повозу і сіла на ганку, барон ходив по подвір'ю, дожидаючи судової комісії.

Надійшла комісія — урядники, вóзні з паперами і з молотком, а за ними валила густа юрба жидів, міщан, хлопів, їхало деяке цікаве панство, прибув навіть пан староста для удержання порядку. Барон глядів на всіх весело, панів витав як знайомих, з старостою розпочав розмову про політику, але не скінчивши її скочив до комісійного стола, де удари молотка дали знати, що розпочинає ся урядова діяльність.

В тій хвилі товпа заворушила ся, зашепотіла і заклекотіла мов окріп. коли в него кинуть розпечений камінь. Доріжкою від міста над'їхав невеличкий возик, подібний до тих, у яких возять дітей, тільки з ручкою з заду. Втім возику сидів згорблений, посивілий і поморщений чоловік з трупячим лицем і осовілими очима, а за возиком поступав пхаючи його наперед себе, молодий парубчак в простім сільським уборі.

— Князь, князь! — шепотіла юрба. Комісія почувши сей шепіт, зупинила ся в своїм урядованю, поки возик з князем не надкотив ся до самого стола. Ніна сидячи на ганку дрогнула, побачивши батька таким нещасним та безпомічним. Вона поблідла, зірвала ся з місця, але зараз-же знов сіла, немов яка незрима рука взяла її за плечі і силою придавила до давнього місця.

Почало ся урядованє. Судовий ексектор почав з провола читати урядову формулу, а далі викрикувати імена вірителів, котрих претенсії були вписані на гіпотечі князівських дібр. Тільки оден із них обізвав ся — барон. При кожній дальшій назві барон викрикував: — Заспокоєний! — і скла-

дав на стіл комісії поквітоване довжника з упевненем, що до князівської маси жадної претенсії більше не має.

Остаточо показало ся, що остав ся тільки один віритель — барон, а єго претенсії рівні були сумі всіх претенсій давнійших вірительів. Сума виносила круглого пів мільона.

Потому почало ся читане довжезного витягу табулярного, де поданий був докладний опис дібр князя Довгорукого і оцінена їх вартість. Хоч і як знищені і занедбані були ті добра, то все таки вартість їх була ще в трое більша від суми довгу.

— Іменем одинокого вірителя барона Шпіцкопфа подаю ясноосвіченому князеві Довгорукому руку до згоди, — сказав голосно езекутор судовий, звертаючи ся до візка з князем. — Пан барон готов відступити від ліцитації, коли князь Довгорукий зрече ся всякої дальшої претенсії до своїх дібр. За те барон готов дати єму почесне удержане до смерти.

— Іменем немічного, спаралізованого, але здорового на умі князя Довгорукого, — озвав ся в відповіді на те ясний, дзвінкий голос із за возика — заявляю, що князь таких условин не приймає і обстає при ліцитації.

Слова ті викликали на всіх зібраних вражінє мало що менше від удару грому з ясного неба. Барон так багато наговорив усім про прихильність до него князя, про єго страх перед ліцитацією, про певність згоди з єго боку, що рішенє князя — обставати при ліцитації, було для всіх несподіванє. Барон аж підскочив на місци, почувши ті слова, але зараз-же всьміхнув ся з погордою: окинувши оком усіх зібраних він побачив, що серед них нема нікого, хто міг-би єму бути небезпечним при ліцитації.

Ще сильнійше вражінє викликали ті слова на Ніну. Вона в голосі їх пізнала відразу Івана, котрого досі за батьковим возиком зовсім не запримчала. Вона відразу поміркувала, що тут буде щось незвичайне, але що і до якої мети — не знала. Вся вона почала трусити ся. Чула від часу до часу, що на ній спочивав погляд Іванових очей, але сама не сьміла й зирнути на него, і тільки з глухою трівогою дожидала кожного нового слова, яке роздасть ся серед загальної тиші з Іванових уст, так як-би дожидала на свої плечі болючого удару.

— Коли так, — голосив далі езекутор, — то про згоду не може бути далі й мови. А затим виставляє ся на публичну продаж уся висше описана движима й недвижима маєтність

вельможного князя Довгорукого, вартости „шацункової“ півтора мільона, за суму викликаня 600.000, на заспокоєнє претенсій барона Шпіцкопфа в сумі 500.000, як також коштів поступованя судового і інших. Сума викликаня 600.000, хто дасть більше?

— Я дам 600.000, — сказав голосно барон і озирнув ся довкола як тріумфатор.

— Я дам 700.000, — роздав ся нараз голос Івана за князевим возком.

— Що за я? Хто такий? — скрикнув барон, мов опарений.

— Я, Іван Лінюх, — спокійно відповів Іван.

— Ти? В імені князя?

— Ні, в своїм власнім.

— Прошу пана езекутора викинути сего дурня, нехай не перешкаджає в урядованю, — обернув ся барон до езекутора. — Він не має тут ніякого права говорити.

— Перепрашаю пана барона, — відповів чемно езекутор. — Іван Лінюх є ту зголошений до ліцитації, прошу подивити ся.

— Як? І вадію зложив?

— І вадію зложив.

— А Schlag soll ihn treffen! — скрикнув барон, не можучи спам'ятати ся зо злости.

Загальний сьміх публіки був відповіддю на той мимовільний викрик.

— Отже Іван Лінюх дає 700.000, хто дасть більше? — викрикував далі езекутор.

— Я даю 800.000, — сказав відсапавши ся троха барон.

— Я даю 900.000, — сказав зараз Іван.

— Я даю мільон, — люто крикнув барон, щоби тим словом мов громом прибити Івана.

Слово мільон викликало серед публіки шепіт зачудуваня. Барон кинув ся до Ніни і почав щось живо з нею говорити, але вона не була в силі нічого відповісти ему. Вона сїкла зубами і трясла ся мов у лихорадці і ледво не ледво могла сказати баронові:

— Держіть ся! Він вас застрашити хоче! Він на мою душу важить. Держіть ся, бароне!

— Я ему покажу, як зо мною задирати ся! — гордо

скрикнув барон, вертаючи назад перед стіл комісії, де возьний від давна вже калатав і кричав, щоби народ успокоївся.

— Я даю мільон і тисячу, — сказав Іван, не рушаючи ся з місця.

— Ага, подає ся вже, подає ся, перелякав ся! — гомоніла товпа, в котрій люде мало на голови одні одним не лізли, щоби придивити ся сему дивовижному купцеві в хлопській веретянці, о котрім ніхто не знав, хто він, відки взяв ся і за чії гроші купує.

— Я даю мільон сто тисяч! — скрикнув барон.

— Браво, браво! — загуло в товпі жидів, котру возьний зараз кинув ся втишати.

— Я даю о тисячу більше, — сказав Іван.

— Я даю мільон двісті тисяч.

— Я даю о тисячу більше, — мов машина повторив Іван.

— Я даю півтора мільона! — ревнув барон почерво-нівши мов рак.

— Я даю о тисячу більше, — товк своє Іван.

Баронові почало робити ся моторошно. Сума, до котрої він вигнав ся, о много перевищувала все те, на що він числив при сій ліцітації. Він надіяв ся стати паном князівських дібр без ніякого дальшого торгу, загорнути все за довг, а тимчасом ему прийде ся або уступити і взяти свій довг і більше нічого, або держати ся далі в тім шаленім торзі. Ему пригадали ся слова Нінци, і він добуваючи останніх сил крикнув:

— Даю мільон і шістьсот тисяч!

Ніякий голос не обзивав ся по сих словах. Уся публіка мов завмерла, ждала, що скаже далі Іван, але Іван мовчав і порав ся щось коло князя.

— За першим разом мільон шістьсот тисяч, — кричав езекутор. — Хто дасть більше?

Ніхто не обзивав ся.

— За другим разом! — кричав далі езекутор.

Мовчанка.

— За третим разом!

Мінута мертвої мовчанки — і барон з гордого капіталіста був зруйнованим дідичем князівських дібр. Він чув се докладно в тій хвилі. Вся его готівка не вистарчала на те, щоби заплатити виторгувану ціну. Прийде ся затягати значну позичку, обтяжувати відразу гіпотеку тільки що набутих дібр.

А господарювати на тих добрах без накладового капіталу — се-ж значить з гори засуджувати себе на мільйони клопотів, гризот, розчаровань, а кінець кінців на руїну. От тобі й на! Отсе був той гешефт, над котрим він запопадав ціле жите! Баронови почало робити ся холодно коло серця.

— Ну, пане бароне, — сказав до него насьмішливо Іван, — побороти ви мене. Так багато за ті добра я не міг-би був дати.

Барон тільки очима клінав.

В тій хвилі Ніна легко мов серна збігла з ганку і припала до возика, в котрім сидів її батько.

— Таточку! Ось я! Я твоя! — скрикнула вона, цілуючи его зівялі руки. — Прости міні всі гризоти, яких я тобі наробила!

— Нінка, Ніночка, еге-ге! — лепотів князь. — Моя дочка! Не втопила ся, ге-ге! Грошей багато потребує, але у нас тепер гроші є, го-го! Від барона виторгували!

Барон стояв недалеко, чув усе те і якоесь ідіотично всьміхав ся.

— А ти Іване, гніваєш ся ще на мене? — обернула ся Ніна до молодого парубка з чарівним усьміхом. — Надію ся, що простиш міні, що там було — з Едвіном — додала шептом. — Підла душа! Продав мене баронови.

Усе чув барон, та при остатнім слові захитав ся на ногах і упав до долу мов сніп. Нікому було й піддержати его. Поки привезено доктора, він уже був небіжчик.

XXI.

Не судило ся Іванови зазнати щастя при боці Ніни. І хто її зрозуміє, жіночу натуру. Тут сама набивала ся ему, трохи-не на шию ему вішала ся, поки з нею одружив ся, а в кілька неділь по весілю покинула его з капітаном від гузарів.

Так само не дало ему щастя й пановане на князівських добрах. Колись, будши ще сільським парубком, він не міг здумати собі нічого красшого і щасливішого, як жите дідича. Але тепер те жите остогидло ему за кілька неділь. Бачити довкола себе тільки людей, котрі працюють на тебе, а не могли самому нічогоїсенько робити — се для него було найбільшою мукою.

Трібував проводити зиму в місті, але містове жите ще менше приходилось йому до смаку. Забави навкучили ему, товариство було ему не до душі, а головно і тут убивав его недостаток праці. Сох щораз більше і спадав із сил. Лікарі порадили ему рух, зміну повітря. І ось він пустив ся пішки в дорогу по краю. Але чудодійний перстїнь не позволяв ему навіть на сей труд. Хоч здавало ся, що Іван іде піхотою по землі, то прецінь він чув, що невидимі руки несуть его в повітрі і не позволяють навіть доторкнути ся ногами до твердої землі. В цілій подорожі дізнавав Іван чутя того листка, котрим кидає буря. Воля его ослабла, бо їй не приходило ся поборювати ніяких перешкод. Тільки тепер він пізнав основно, що праця — се не тільки твердий обовязок чоловіка, але прямо условина его життя, конечна для життя так як повітре до диханя. Пізнав, що без праці чоловік звільна перестає бути чоловіком, саможїною істотою. Недостачі тої людської саможїности не надгородять ему ніякі скарби, ніякі роскоші, бо все здобуте без праці являє ся чимось чужим для чоловіка, якимось привидом, холодною лудою, котра не насичує духа, а тільки его знеохочує і затроює.

І почав Іван проклинати той чудовий дар, котрим колись так тішив ся як найціннїшим придбанєм, а котрий тепер став ся не его власністю, але его невмолним паном, всемогучим владником его тіла і душі. І зовсім природно: хто міні все дає, від того я весь залежу, у того я весь в руках. На Іванову душу чим раз тяжше налягала чорна хмара того почутя, що він дуже грішить, уживаючи всего без праці. Він почав бояти ся сам своїх, навіть найневиннїших бажань, щоби зараз не бачити їх словненими. Цїлими днями мовчав, сидів в заперті і переносив невольні муки, силуючись нічого не думати, нічого не бажати.

Інколи перебиврав в думках своє минуше від тої хвилі, коли почув писк зачарованої мухи в дереві. Що принїс ему той перстїнь? Якого добра зазнав він із-за него? Що правда, він заспокоював его звірячі потреби, але не в більшій мірі і не лїпше, ніж-би се могла вчинити служба у простого мужика. Противно, там на службі він хоч часом чув себе вдоволеним, сьпівав, спочивав по трудї, а головно — був здоров і сильний, а тепер!... Правда й те, що пізнав шмат сьвіта і людей, та і з сего яка ему користь? Сьвіт усюди один, бо

люде одні, а пізнає людей замісто щастя, вдоволення і роскоші дало єму пізнати і вазнати цілу безодню горя, терпіня, брехні та підлоти. Те знанє дуже сильно підкопало єго віру в людей, єго охоту до життя. Але найбільше болючим для єго щирого серця було те, що перстїнь єго не тільки не давав щастя єму самому, але не позволяв єму робити добро другим, помагати терплячим і потрібним. Все, що перстїнь той давав, служило самому тільки Іванови; в третих руках по якімось часї щезало без сьїду, мов піна на бистрій водї.

— Ні, не хочу довше жити в такім пеклі і ще й носити те пекло з собою! — сказав одного разу сам до себе Іван. — Не хочу довше носити ся з тим перстенем. Не хочу бути на вид всемогущим а на ділі невольником, на вид мати все чого душа забажає, а на ділі не мати найпотрібнішого, без чого ані душа ані тіло жити не може. Хоч який малий сей перстїнь — додав він оглядаючи Дїдів подарунок на своїм пальці, — то все таки став ся він для мене більшим тягаром, ніж усе, що я двигав колись підчас моєї служби, надавив міні тяженькі мазолї там, де-би їх не надавили ніякі мішки з зерном ані вязанки дров. Та годї терпіти! Піду на те місце, котре вказав міні Дїд і віддам єму єго дарунок.

XXII.

Сонце хилило ся вже до заходу, коли Іван прибув на звїсну нам полянку. В лісі стояла врочиста тиша. Рої комариків і золотокрилих мушок брєїли і хвилювали в тїни дерев. Десь троха далї стрекотїла сойка, стукала жовна о сухе дерево. На серединї полянки пражило сонце, розходив ся запах розігрітого чябрику, похилияли ся до сонця високі вершечки тоненьких лісових трав. Великий чорний гриб в понурїй задумї стояв на гладкім, голім місци під смерекою.

— Дїду! Дїду! Дїду! — скрикнув Іван і тричі вдарив ліскою по смереці.

На той окрик затремтіли трави, втихли мушки, а дерева подали собі Іванові слова з рук до рук, разносячи їх по ярах і лісових заломах. Але луна дрїмала. В тїй хвилї гриб пробуркав ся зі своєї задуми, порушив широкою розплесканою головою і почав рости, рости. Швидко перемїнив свій вигляд і перед Іваном став Дїд у своїй власній поставі.

— Ну, що-ж, синашу, прийшов ти таки! — сказав Дід киваючи головою на привіт Іванови.

— Приходжу, Дідусю.

— А швидко яось, небоже. Видно не дуже смачний мій дар.

— Швидко? — скрикнув Іван. — Але-ж я за той час пережив більше, ніж у сто літах звичайного життя.

— Ну, але-ж мій перстїнь сповняв свою службу добре? Надїю ся, що не кривдуєш собі на мене.

— Та що маю кривдувати, — сказав Іван. — Добре сповнював свою службу, се так. Тільки мабуть служба тота не на мої плечі шита, Дідусю. Не можу довше витримати того добродїйства і приношу вам назад ваш дар.

— Я так і знав, що не видержиш, — усміхаючися мовив Дід і взяв перстїнь та застромив єго собі на палець. — Ну, але що-ж ти тепер будеш робити?

— Буду робити, працювати! — радісно скрикнув Іван.

В тій хвилі, позбувши ся перстєня, він почув себе вдесятеро сильнїйшим, здоровїйшим і смїлїйшим, ніж був перед хвилею. — Тепер тільки я пізнав, яким добром для чоловіка є праця.

— Ну, але може хочеш іще дечого від мене в заміну за перстїнь?

— Ні, не хочу нічого! — відповів Іван. — Бо і що-ж ви можете міні дати? Того, чого міні найбільше треба — щастя, внутрішнього вдоволення — —

— Е, сего, небоже, я тобі дати не можу! — сказав Дід.

— Знаю се, — мовив Іван. — А за все інше спасбі вам. Усе інше я собі здобуду працею — в меншій мірі, в більшій мірі — ріжниця не велика. Бувайте здорові, Дідусю!

— Іди здоров, синашу! — сказав Дід, і закрутивши ся млинком на однім місци пірнув у землю мов той свердель.

*

*

*

Що стало ся з Іваном? Здало ся єму нараз, що якась важка змора, котра досї держала єго в своїх лабах, відступила від него і дозволила єму віддихнути свобідно і випрямити ся. Він віддихнув, підняв у гору голову — і пробудив ся.

— А! Що се зо мною було? — скрикнув схапуючи ся з пенька, на котрім сидів дрїмаючи. — Чи се сон був, чи й справді я вандрував по чужих краях?

Оглянув ся довкола і побачив свою сокиру зарубану у пеньку.

— Тьфу, щезни маро! — скрикнув Іван. — І приснитъ ся-ж чоловікови диво! Цевно я десь у таке дивне місце сокиру зарубав. Та гов, чи на правду се був лише сон? Але-ж Господи мій, то я мусів довго спати! Адже-ж міні бачило ся, що я що найменше рік часу прожив. Ну, але щом бачив сьвіта, том бачив, хоч у сні лишень, то на одно вийде!

І пригадавши собі всі свої пригоди, він зо страхом почав обшупувати свої руки і ноги, чи справді він не є такий ослаблений, яким чув себе перед хвилею. Та ні! Богу дякувати, був здоров, сильний і молодий. І хоч усі пригоди були тільки сном, але любов до праці, котру з него виніс, лишила ся у него на весь вік.

І він кинув ся зараз, нарубав дров, звязав здорову вязанку і завдавши єї собі з пенька на плечі, згорблений у двоє але вдоволений сам із себе потюпав до села.

Львів 1890—91.

2

10k.

8/vi

372399

1799